

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Одеська політехніка»
Кафедра англійської філології та перекладу

Конспект лекцій
з навчальної дисципліни
“ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА”

Для здобувачів інституту: українсько-німецького навчально-наукового

Рівень підготовки – перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Спеціальність – 035 Філологія

Освітня програма – Германські мови та літератури (переклад включно), перша - англійська

Затверджено
на засіданні кафедри
англійської філології та перекладу
Протокол № 1 від 29.08. 2024 р.

Одеса 2024

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА» для здобувачів I курсу, денна (заочна) форма навчання спеціальності 035 Філологія, освітня програма «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» / Громко Т.В. Одеса.ОНПУ, 2024.43.С.

Розробила: Громко Т.В.. д.філол.н., доцент

Рецензент: Чепелюк Н.І. к.пед.н., доцент

Навчальна дисципліна «Вступ до мовознавства та літературознавства» є основою для формування системних знань про мову та літературу як ключові елементи культури. Мова, будучи універсальним засобом комунікації, виступає основою людської думки та свідомості. Література, своєю чергою, відкриває світ через художнє осмислення життя, часто з глибоким емоційним та моральним забарвленням.

Метою цього курсу є ознайомлення здобувачів з основними поняттями та напрямками мовознавства і літературознавства, а також розвиток вміння критично та аналітично осмислювати текст, зокрема літературний. Вивчення дисципліни допоможе поглибити знання про структуру мови, її функції, а також розширить розуміння літератури як відображення культурних та соціальних процесів.

Курс «Вступ до мовознавства та літературознавства» не лише знайомить із основними теоретичними аспектами цих галузей знання, але й стимулює розвиток практичних навичок: від аналізу текстів до вміння формулювати і аргументувати свої думки.

Матеріал охоплює різноманітні аспекти мовознавства — від фонетики і морфології до синтаксису та семантики, а також вводить у основи літературознавства, включаючи жанри, стилі та течії. Поглиблене вивчення цих питань дозволить студентам збудувати ґрунтовне уявлення про мову і літературу як невід'ємні складові людської культури та суспільства.

Цей конспект лекцій є важливим інструментом, що допоможе здобувачам на початкових етапах навчання орієнтуватися в основних поняттях і напрямках, а також стане корисним при подальшому вивченні більш спеціалізованих курсів у галузі мовознавства та літературознавства.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Лекція 1. Предмет, завдання та методи мовознавства. Походження та історичний розвиток мов. Історія мовознавства. Історія лінгвістичної думки.....	5
Лекція 2. Знакова природа мови. Структура мови.....	9
Лекція 3. Методи дослідження мови. Мови світу. Їх вивчення та генеалогічна класифікація.....	11
Лекція 4. Фонологічна система мови. Лексико-семантична система мови.....	14
Лекція 5. Способи вираження граматичних значень. Синтетичні та аналітичні мови.....	23
Лекція 6. Літературознавство як наука. Література як вид художньої творчості.....	30
Лекція 7. Форми літературно-художнього твору. Композиція та змістова організація літературно-художнього твору.....	35
Лекція 8. Роди і жанри літератури. Літературний процес. Напрями і течії літератури.....	38
Список літератури.....	42

ПЕРЕДМОВА

Курс вступу до мовознавства є фундаментальним навчальним предметом в системі професійної підготовки перекладачів-філологів. «Вступ до мовознавства та літературознавства» є однією з дисциплін циклу професійної підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності: 035. Філологія. Вона є необхідною складовою частиною вивчення курсу базових філологічних дисциплін для фахівців з іноземної філології, надаючи студентам теоретичні знання та практичні навички.

Курс навчання здійснюється за принципом послідовності. При цьому повторення і систематизація матеріалу відбувається з урахуванням отриманих знань з нових тем. Матеріал подається логічно, із дотриманням таких методологічних принципів: від простого до складного з поступовим наростанням складності матеріалу як лексичного, так і граматичного порядку.

Мета курсу: формування у студентів системи сучасних філологічних знань про структуру, закономірності та найважливіші аспекти мови. Курс передбачає виконання наступних **завдань**:

- оволодіти основною термінологією понятійного апарату загального мовознавства;
- засвоїти основні відомості про мову, її будову, структуру й систему, функції, зв'язки з іншими науками;
- отримати знання з теорії мовознавства, типології й генеалогії мов світу.

У результаті вивчення предмету студент повинен:

знати: загальні відомості про

- мову та мовознавство як науку;
- природу й сутність мови;
- її походження, закономірності розвитку й функціонування на різних історичних етапах;
- походження й розвиток письма;
- генеалогічну й типологічну класифікації мов;
- структурні рівні та одиниці мови;

вміти:

- використовувати набуті знання у практиці мовного й іншомовного спілкування, перекладу і в науковому аналізі мовних явищ.

Лекційна частина курсу передбачена у навчальному плані підготовки фахівців і має на меті надати теоретичну основу для засвоєння практичних знань та навичок в організації роботи студента.

«Вступ до мовознавства та літературознавства» тісно пов'язаний з такими дисциплінами: «Історія англійської мови», «Практичний курс англійської мови», «Практична фонетика англійської мови», «Теоретична граматики англійської мови», «Лексикологія англійської мови», «Історія англійської літератури», «Лінгвокраїнознавство». Цей курс дозволяє поглибити знання студентів з питань теорії мови за рахунок більш детального розгляду проблем впливу екстралінгвістичних чинників, і в першу чергу соціальних та історичних, на розвиток мови, механізму розвитку мовних систем, синхронії та діахронії мовних явищ, взаємозв'язку та взаємодії окремих підсистем, системного підходу до опису мовних явищ, кореляції кількісних та якісних чинників, ролі екстралінгвальних факторів на зламних етапах розвитку мови.

Дисципліна викладається протягом 2-х семестрових модулів в 1-му семестрі. Підсумковий контроль з дисципліни проводиться у формі заліку встановленого у Національному університеті «Одеська політехніка».

Лекція 1. Предмет, завдання та методи мовознавства: Походження та історичний розвиток мов. Історія мовознавства. Історія лінгвістичної думки.

План

1. Мовознавство як наука. Предмет і завдання курсу “Вступ до мовознавства”.
2. Основні проблеми мовознавства. Методи лінгвістичних досліджень.
3. Місце мовознавства в системі наук.
3. Функції мови в суспільстві.
4. Діалектична єдність мови і мислення. Мова й мовлення.

Мовознавство як наука. Предмет і завдання курсу “Вступ до мовознавства”. Мовознавство / лінгвістика – це наука про мову, її суть і суспільні функції, внутрішню структуру, закономірності функціонування й розвитку. **Предметом мовознавства** є природна людська мова, а об’єктом дослідження лінгвістів виступає мовлення як конкретний вияв мови. **Мовознавство є теоретичним**, а не практичним знанням мов. Зараз кожна освічена людина, крім своєї рідної мови, володіє ще однією / кількома іноземними мовами. При цьому не всі знавці мов можуть бути мовознавцями. Вони можуть бути практиками, цебто практично володіти мовою, однак не знати її історії, стосунків з іншими мовами та не бути теоретиками.

Залежно від мети і проблем дослідження виділяють конкретне й загальне мовознавство. Конкретне мовознавство вивчає конкретну мову (україністика, русистика, богемістика), групу споріднених мов (славістика, германістика, романістика) або сім’ю мов (індоєвропейське, тюркське мовознавство); подає фактичний матеріал для теоретичних узагальнень.

Загальне мовознавство вивчає мову як загальнолюдське явище, її структуру й закономірності функціонування і є теоретичною, методологічною базою для конкретного мовознавства. Основні проблеми загального мовознавства:

- суть мови;
- зв’язок мови й мислення;
- походження мови;
- причини і закони розвитку мови;
- типологія мовних одиниць;
- система та структура мови;
- класифікація мов;
- методи лінгвістичних досліджень;
- місце мовознавства в системі наук;
- практичне використання теоретичних знань про мову.

Метою курсу “вступ до мовознавства” є ознайомлення студентів із основними поняттями й термінами мовознавства, розширення їх лінгвістичного кругозору, розвиток навичок лінгвістичного аналізу. Курс закладає основи для поглибленого вивчення конкретної мови, її зіставлення з рідною мовою, свідомого засвоєння інших дисциплін мовознавчого циклу.

Основні проблеми мовознавства. Методи лінгвістичних досліджень. У мовознавстві сформувались два основні підходи до вивчення явищ мови. Їх основоположниками вважають І. О. Бодуена де Куртене і Ф. де Соссюра.

1. Синхронний (від гр. *synchronos* “одночасний”). Цей підхід ґрунтується на дослідженні стану мови як цілісної системи взаємопов’язаних і взаємозумовлених елементів на певному етапі розвитку (не обов’язково на сучасному).

2. Діахронний (від гр. *dia* “через” і *chronos* – “час”) підхід ґрунтується на вивченні окремих мовних явищ, розвитку системи мови у цілому в їх історичній послідовності.

Кожна наука формує комплекс спеціальних методів дослідження. Лінгвістичний метод (від гр. *methodes* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – це спосіб / прийом або система прийомів, використаних для вивчення мови.

Основні методи лінгвістичних досліджень:

- 1) описовий (планомірний послідовний аналіз мовних одиниць, їх інвентаризація та систематизація; з'ясування особливостей будови й функціонування мовних одиниць і мови в цілому);
- 2) історичний (вивчення процесу розвитку фонетичної, морфологічної, синтаксичної та інших систем мови в результаті зіставлення структурних елементів, які змінюються, встановлення причин цих змін);
- 3) порівняльно-історичний (система наукових прийомів виявлення / реконструкції незафіксованих мовних фактів минулого шляхом порівняння відповідних фактів пізніших етапів історичного розвитку двох / кількох споріднених мов або їх діалектів. На цьому методі ґрунтується генеалогічна класифікація мов);
- 4) зіставний (зіставлення двох або більше мов (неспоріднених) із метою з'ясування їх схожості й відмінності. На цьому методі базується типологічна класифікація мов);
- 5) структурний (вивчення мови, що передбачає її пізнання як цілісної структури, елементи й частини якої співвідносні та пов'язані чіткою системою лінгвістичних відношень; метод передбачає розробку системи категорій і визначень тільки на основі цих зв'язків, взаємовідношень і протиставлень внутрішньої мовної системи);
- 6) статистичний / кількісний (пізнання та вивчення мови з кількісної точки зору).

Місце мовознавства в системі наук. Мовознавство є гуманітарною наукою. Усі науки можна поділити на ті, предметом яких є природа – фізика, хімія, географія, біологія, астрономія тощо, і ті, предметом вивчення яких є людина, суспільство людей. Такі науки прийнято називати гуманітарними (лат. *humanus* – людський, властивий людям). До них належить філологія, історія, мистецтвознавство. Потрібно зазначити, що поділ усіх наук на дві частини дуже умовний і не відбиває справжнього стану предметів дослідження. усі науки так чи інакше пов'язані між собою та взаємозумовлені. Мовознавство тісно пов'язане з іншими науками – психологією й логікою, анатомією і фізіологією людини, фізикою, математикою, етнографією, історією тощо.

Мовознавство пов'язане з філософією, яка в античному світі була синтезом усіх людських знань. Поступово розвиваючись, окремі науки вийшли з надр філософії і можна було б сказати, що кожна виробила свою філософію, свою теорію науки. Теоретичною частиною мовознавчих наук є загальне мовознавство.

Нерозривним є зв'язок мовознавства з логікою, яка вивчає закони людського мислення, що, у свою чергу, не можливе без мови. Такі логічні категорії, як поняття, судження, умовивід, хоч і не збігаються з мовними, але наприклад, морфема, слово та речення тісно пов'язані з ними. багато що запозичила лінгвістика з логічних методів моделювання речень.

Існує зв'язок мовознавства та психології. Психологія є наукою про закономірності психічної діяльності людей. Психолінгвісти вивчають мовленнєву діяльність людини: як засвоюється мова дитиною, цікавляться економією людських зусиль під час мовлення.

Завдання вивчення живих діалектів і говірок спонукало лінгвістів до збирання фольклору, вивчення його носіїв і побуту – відтак виник зв'язок лінгвістики з етнічними науками, зокрема етнографією (народознавством).

Варто відзначити зв'язок із кібернетикою – наукою про закони перетворення інформації у складних керованих системах. Мовознавство пов'язане з математичною логікою, з математичною статистикою та теорією ймовірності. Завданням кібернетики є пристосування даних інших наук до електронної техніки. чи можна людський мозок замінити машиною? Відомо, що за допомогою комп'ютерних програм можна робити переклади текстів. Та хоч би яких успіхів досягли машини, навряд чи вони зможуть замінити переклад людиною.

Діалектична єдність мови і мислення. мова й мовлення. Аналіз функцій, які виконує мова, свідчить про ще одну виразну її рису – зв'язок із мисленням, оскільки мова виконує функцію формування думки. Мислення, у свою чергу, контролює відбір мовних засобів для вираження певної інформації.

У розв'язанні питання зв'язку мови і мислення немає одностайності. Існує переважно три погляди: а) отождоження мови та мислення, ігнорування їх специфіки; б) відрив мови від мислення, визнання існування “чистого” мислення без мови; в) пов'язаність мови й мислення.

Цей третій погляд, імовірно, є найсправедливішим. Значний вплив на його формування мало вчення І.П. Павлова про першу та другу сигнальні системи в людей. Єдність мови і мислення виявляється в тому, що вони пов'язані з діяльністю центральної нервової системи й мозку. При порушенні центральної нервової системи порушується мовленнєва діяльність і, навпаки, при порушенні мовленнєвої діяльності можна говорити про патологію центральної нервової системи.

У більшості випадків наше мислення вербальне (словесно оформлене). таке твердження справедливе також тоді, коли людина не виголошує свої думки вголос (внутрішнє мовлення). Інші види мислення (технічне, образне) є додатковими і базуються на вербальному мисленні.

Як знаряддя спілкування, мова функціонує та розвивається в мовленні кожного члена суспільства. Проблема взаємозв'язку і відмінності мови й мовлення – одна з актуальних проблем сучасного мовознавства. уперше мову і мовлення послідовно розмежував Ф. де Соссюр (1857–1913), пізніше в цьому напрямку плідно працювали Л.В. Щерба., О.І. Смирницький та ін.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

1. Як називається мовознавство, яке вивчає окремі мови?
2. Як називається мовознавство, що займається проблемами, притаманними всім мовам?
3. Як називається мовознавство, що займається створенням словників, довідників тощо?
4. Поняття «філолог» та «мовознавець» означають одне й те саме? Аргументуйте відповідь.
5. Є вербальні та невербальні засоби спілкування. До яких слід віднести сигнали світлофора?
6. Як називається локальний різновид загальнонародної мови?
7. Яку гіпотезу розробили Е. Сепір і Б. Уорф ? У чому її сутність?
8. Яка функція мови нерозривно пов'язана з комунікативною? 9. Які ви знаєте обов'язкові властивості знаку?
10. Який тип мислення притаманний лише людині?
11. Як називається наука, що вивчає різні системи знаків?
12. Чи потрібна мова для здійснення технічного мислення?
13. Яке явище є психофізичним: мова чи мовлення?
14. Мова – це явище біологічне, психічне чи соціальне?
15. Розвиток мови, зміна її протягом тривалого часу – це синхронія чи діахронія?

Лекція 2. Знакова природа мови. Структура мови.

1. Знакова природа мови.
2. Походження мови як проблема мовознавства.
3. Зв'язок розвитку мови та розвитку суспільства. основні процеси розвитку мов і діалектів.
4. Територіальна та соціальна диференціація мови.

Знакова природа мови

В історії розвитку мовознавства висувалися різні теорії пояснення суті мови:

- 1) як біологічного явища: особливої функції людини (А. Шлейхер, М. Мюллер);
- 2) як психічного індивідуального явища: специфіка мови ґрунтується на психічних процесах у свідомості індивіда (В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, О.О. Потебня);
- 3) як психофізичного явища (Г. Пауль, К. Бругман, П.Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов);
- 4) як соціального явища (Ж.-Ж. Руссо, А. Мейє, Ш. Баллі).

Суспільна природа мови виявляється в тому, що мова виникає й існує тільки в людському середовищі і не передається спадково. Мову як суспільне явище слід відрізнити від інших суспільних явищ: науки, техніки, мистецтва. Кожному притаманні свої специфічні особливості та функції в певних сферах суспільства. Мова ж обслуговує суспільство в усіх сферах життя. Крім мови, у людей є й інші засоби спілкування: міміка, жести, певні умовні знаки. Однак усі вони не такі досконалі, як природна мова. зокрема, обмеженими у просторі й часі. Вони використовуються тільки в певних ситуаціях. Мова ж універсальний засіб людського спілкування.

Мова виконує в суспільстві такі основні функції:

- 1) комунікативну;
- 2) формування та вираження думки;
- 3) пізнавальну;
- 4) акумулятивну;
- 5) емотивну;
- 6) естетичну.

Походження мови як проблема мовознавства. Питання про єдність мови й мислення тісно пов'язане з проблемою походження мови, яка мовознавцями вирішувалася по-різному. відомі такі гіпотези:

- 1) звуконаслідувальна гіпотеза – виникла в античності (Демокріт v–iv ст. до н. е.), широко поширилася в xvii–xix ст. (Г.В. Лейбніц, В. Гумбольдт та ін.) – пояснює виникнення мови внаслідок наслідування людиною звуків навколишньої природи;
- 2) вигукова теорія – відома ще з давнини (епікурейці, Лукрецій - I ст. до н.е.), поширилася серед мовознавців xix–xx ст. (Г. Штейнталь, О.О. Потебня) – пояснює виникнення мови з природних вигуків, тобто інстинктивних реакцій на зовнішні подразнювачі;
- 3) теорія соціального договору – зародилася у працях Демокріта й Аристотеля, активно розроблялася філософами xviii ст. (Ж.Ж. Руссо, А. Сміт та ін.) – передбачає посередню домовленість людей про назви тих чи інших предметів, явищ, відношень;
- 4) теорія трудових вигуків – розробив французький учений Л. Нуаре, популяризували К. Бюхер, Г.В. Плеханов – пояснює виникнення мови з трудових вигуків, що супроводжують трудову діяльність людини;
- 5) кінетична теорія – послідовниками є німецький учений В. Вундт, М. Я. Марр – наголошує на тому, що люди спочатку спілкувалися жестами, а потім перейшли на звукову мову;

6) у гіпотезі Ф. Енгельса походження мови розглядалося в нерозривному зв'язку з розвитком людської свідомості й мислення, з походженням самої людини, як реалізація потреб людей у спілкуванні у процесі колективної праці. Згідно з цими уявленнями існувало кілька центрів формування з груп людиноподібних мавп людських колективів, і, відповідно, первісних мов було кілька;

7) на противагу теорії полігенезу існує ще й теорія моногенезу – про походження усіх мов з однієї (А. Тромбетті, О. С. Мельничук, біблійне учення).

Зв'язок розвитку мови та розвитку суспільства. основні процеси розвитку мов і діалектів. У процесі функціонування й розвитку конкретна мова постійно змінюється. ці зміни зумовлені як екстралінгвальними, так і внутрішньомовними чинниками. Основою розвитку мови є розвиток суспільства, однак внутрішні закони розвитку мови пов'язані з розвитком суспільства опосередковано. Серед внутрішніх законів розвитку виділяють: загальні (закон поступового накопичення елементів нової якості й відмирання елементів старої якості, закон безперервного розвитку різних структурних рівнів мови) та конкретні (закон відкритого складу у старослов'янській мові).

Різні ланки мови, її структурні рівні змінюються з різною швидкістю.

В історії розвитку мови діють два основних процеси:

1) диференціація (від лат. *differenciatio* – розходження), унаслідок чого з однієї мови виникає дві / кілька мов;

2) інтеграція (від лат. *integratio* – об'єднання), результатом якої є утворення з кількох мов однієї.

Основні етапи історичного розвитку загальнонародних мов:

- мова племені (властива для родоплеменного первіснообщинного ладу);
- мова народності (рабовласницьке і феодальне суспільство);
- національна мова (капіталістичне й соціалістичне суспільство).

Із виникненням мов народностей формуються літературні мови (кодифіковані, нормалізовані мови, які, маючи письмову форму, задовольняють різноманітні потреби суспільства). літературні мови відіграють значну роль у період формування національних мов. Основні ознаки літературної мови: поліфункціональність, відшліфованість, стандартність, нормативність, наддіалектність, наявність усної і письмової форми. Якщо в епоху середньовіччя як літературні мови вживалися чужі (навіть мертві), то виникнення нації зумовлює появу на живій народній основі національних літературних мов як вищої форми вияву національної мови.

Територіальна та соціальна диференціація мови. Внутрішня єдність мови не виключає різноманітності форм її виявів і функціонування. Наприклад, територіальне відокремлення окремих частин суспільства породжує територіальну диференціацію мови. усередині єдиної загальнонаціональної мови утворюються місцеві її різновиди (діалекти / говірки). Ступінь своєрідності діалектів залежить від конкретно-історичних умов їх формування.

Соціальні розшарування суспільства зумовлюють різні види соціального членування мови. в умовах розвиненого класового суспільства всередині єдиної загальнонародної мови виділяють:

- соціальні діалекти (вони відрізняються переважно лексико-семантичними, фразеологічними та стилістичними особливостями) притаманні представникам різних прошарків і класів суспільства;
- професійні діалекти (відрізняються передусім лексичними особливостями) притаманні представникам різних професійних груп;
- спеціальні мови (жаргон, арго) вживаються для задоволення потреб спілкування окремих груп людей, об'єднаних спільною виробничою діяльністю, навчанням, службою (жаргон) або потребою в таємній чи антисуспільній діяльності (арго).

Розмаїття цілей і сфер суспільного використання мови породжує її стилістичну диференціацію.

Структура мови. Як знаряддя спілкування мова постає ще однією своєю виразною рисою – вона має свою структуру, тобто набір структурних елементів: фонем, морфем, слів, словосполучень, речень. Усі ці одиниці пов'язані одна з одною. Сукупність мовних елементів, об'єднаних зв'язками й відношеннями, утворює систему мови. Системний і структурний характер мови виявляється у тому, що один мовний елемент виділяється й усвідомлюється завдяки протиставленню іншому елементові системи. Це може бути протиставлення функцій, форми та значення.

До структурних елементів мови належать такі: фонема, морфема, слово, словосполучення і речення. відповідно, ці одиниці вивчаються такими лінгвістичними дисциплінами:

- фонетика (від гр. *phonetikos* – звуковий) вивчає звуковий склад мови, способи утворення звуків, їх акустичні й артикуляційні особливості, фонетичні процеси, поділ слів на склади, інтонацію, наголос, фонетичне членування мовленнєвого потоку;
- лексикологія (від гр. *lexikos* – словниковий і *logos* – наука, учення) вивчає словниковий склад мови, значення слів, зміну цих значень, походження значень;
- граматика (від гр. *grammatike* – літера, запис) вивчає способи й засоби словозміни та будову словосполучення і речення.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

1. Хто є автором ономапоетичної гіпотези походження мови?
2. Для вивчення яких мов використовується порівняльно-історичний метод?
3. Як називається сукупність мов, що походять від однієї мови-основи?
4. Скільки мовних сімей існує у світі?
5. Яка мовна сім'я є найчисельнішою?
6. Які мови входять до східної підгрупи слов'янських мов?
7. Які мови входять до західної підгрупи германської групи мов?
8. До якої групи і сім'ї належать французька та іспанська мови?
9. До якої сім'ї належать турецька, узбецька мови?
10. До якої сім'ї належить японська мова?
11. Як називається класифікація мов, що проходить на морфологічному рівні?
12. Який метод покладено в основу генеалогічної класифікації мов?
13. Які типи мов виділяють у типологічній класифікації?
14. У якій класифікації мов серед багатьох інших виділяють одноосібні мови, частково генераційні мови?
15. Які типи мов існують у межах синтаксичної класифікації?

Лекція 3. Методи дослідження мови. Мови світу. Їх вивчення та генеалогічна класифікація

1. Огляд основних цілей вивчення мов світу.
2. Методи дослідження мови
3. Мови світу: кількість, поширення, статус
4. Генеалогічна класифікація мов

1. Огляд основних цілей вивчення мов світу:

Реконструкція історії мов: виявлення спільного походження, реконструкція прамов, визначення шляхів мовного розвитку.

Класифікація мов: створення генеалогічної, типологічної та ареальної класифікацій.

Збереження мов: документування та збереження зникаючих мов і культурної спадщини.
Розуміння людської комунікації: аналіз мовних структур, функцій та універсалій.
Вивчення зв'язків мови з культурою: дослідження впливу мов на мислення, світогляд і соціальну взаємодію.
Практичне застосування: розвиток лексикографії, перекладу, навчання мов, штучного інтелекту тощо.

2. Методи дослідження мови:

1. Порівняльно-історичний метод:

Аналіз споріднених мов для реконструкції прамов і вивчення мовної еволюції.

2. Типологічний метод:

Порівняння структурних особливостей мов для виявлення універсалій та типологічних класифікацій.

3. Соціолінгвістичний метод:

Вивчення мови в соціальному контексті, взаємодії з культурою, соціальними групами та мовною поведінкою.

4. Етнолінгвістичний підхід:

Аналіз зв'язку між мовою, культурою та етнічними особливостями носіїв мови.

5. Психолінгвістика:

Дослідження процесів сприйняття, обробки та породження мовлення.

6. Мовна географія (ареальний метод):

Дослідження поширення мовних явищ у просторі, мовних контактів і запозичень.

7. Корпусний метод:

Використання електронних текстових баз даних для аналізу мовних структур і частотності елементів.

8. Експериментальні методи:

Лабораторні дослідження мовлення, психолінгвістичних і когнітивних процесів.

3. Мови світу: кількість, поширення, статус

Кількість мов:

- На сьогодні існує близько 7 000 мов.
- Постійне скорочення кількості через зникнення маловживаних мов.

Поширення мов:

- **Найпоширеніші мови:** мандаринська китайська, англійська, іспанська, хінді, арабська.
- Регіональний розподіл мов:
 - Азія — найбільше мов.
 - Африка — друга за кількістю мов.
 - Океанія та Південна Америка — мови малих народів.

Статус мов:

Офіційні мови: мови, закріплені у конституціях чи законах країн (наприклад, англійська, французька).

Національні мови: мови, які відображають національну ідентичність (наприклад, українська в Україні).

Мови міжнародного спілкування: англійська, французька, іспанська тощо.

Мови, що вимирають: близько 40% мов перебувають під загрозою зникнення.

Живі та мертві мови: живі використовуються в повсякденному спілкуванні; мертві мови, як латинська, не мають носіїв.

4. Генеалогічна класифікація мов

Генеалогічна класифікація мов базується на їхньому спільному походженні та історичному розвитку. Цей підхід передбачає групування мов у мовні родини, які походять від спільної прамови. Основна мета класифікації – визначити історичні зв'язки між мовами, простежити їх еволюцію та реконструювати прамови.

1. Основи генеалогічної класифікації

Прамова – це гіпотетична мова, з якої виникли сучасні споріднені мови. Наприклад, праіндоєвропейська є прамовою для багатьох сучасних мов Європи та Азії.

Мови, що походять від спільної прамови, утворюють мовну родину.

У межах родини виділяються групи та підгрупи мов залежно від ступеня спорідненості.

2. Основні мовні родини світу

Індоєвропейська родина

Найбільша за кількістю носіїв, охоплює Європу, Азію та Америку. Групи:

Романська: італійська, іспанська, французька, португальська.

Германська: англійська, німецька, нідерландська, шведська.

Слов'янська: українська, російська, польська, чеська.

Інші: кельтська, балтійська, індоіранська (хінді, фарсі).

Уральська родина. Поширена у Північній Європі та Сибіру.

Групи: фінно-угорська (фінська, угорська, естонська) та самодійська.

Алтайська родина (дискусійна). Мови Центральної та Східної Азії.

Групи: тюркська (казахська, турецька), монгольська, тунгусо-маньчжурська.

Семіто-хамітська (афразійська) родина

Поширена на Близькому Сході та в Північній Африці.

Групи: семітська (арабська, іврит), берберська, кушитська.

Китайсько-тибетська родина. Одна з найбільших за кількістю мов, охоплює Китай і Гімалаї.

Основна мова: китайська (мандаринська).

Дравідійська родина. Мови Південної Індії: тамільська, телугу, каннада, малайлам.

Австронезійська родина. Мови Океанії, Індонезії та Мадагаскару: гавайська, маорі, малагасійська.

Нігеро-конголезька родина. Найбільша за кількістю мов, поширена в Африці. Приклади: суахілі, йоруба, зулу.

Ізольовані мови. Мови, які не мають встановлених споріднених зв'язків.

Приклад: баскська (Іспанія), айнська (Японія).

3. Принципи генеалогічної класифікації

Визначення спільних елементів лексики, граматики, фонетики.

Реконструкція спільних рис прамови.

Використання порівняльно-історичного методу.

4. Виклики генеалогічної класифікації

Відсутність письмових джерел для багатьох прамов.

Складність встановлення зв'язків між ізольованими мовами.

Вплив мовних контактів, який ускладнює розмежування спорідненості.

5. Значення генеалогічної класифікації

Розуміння історії народів та культур.

Збереження мовної спадщини.

Внесок у розвиток загального мовознавства та реконструкцію прамов.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

1. Що таке порівняльно-історичний метод, і для яких цілей він застосовується?
2. У чому полягає сутність типологічного методу дослідження мов?
3. Як соціолінгвістика впливає на розуміння мовних процесів у суспільстві?
4. Які методи використовуються для аналізу зв'язків між мовою та культурою?
5. Чим корпусний метод відрізняється від експериментальних методів дослідження?
6. Скільки мов існує у світі на сьогоднішній день?
7. Назвіть основні регіони з найбільшим мовним різноманіттям.
8. Які мови належать до категорії мертвих, і чим вони відрізняються від живих мов?
9. Чим офіційні мови відрізняються від національних? Наведіть приклади.
10. Що таке мови, що вимирають, і які заходи спрямовані на їх збереження?
11. Що таке прामова, і яку роль вона відіграє у генеалогічній класифікації?
12. Назвіть основні мовні родини світу та їхні найпоширеніші мови.
13. У чому полягають особливості індоєвропейської мовної родини?
14. Які мови вважаються ізольованими, і чому їх важко класифікувати?
15. Як порівняльно-історичний метод сприяє визначенню спорідненості мов?
16. Чим відрізняються генеалогічна та типологічна класифікації мов?
17. Яке значення має збереження мовного різноманіття для культури та науки?
18. Які сучасні технології використовуються для вивчення та документування мов світу?
19. Як мовні контакти впливають на класифікацію мов?
20. Які труднощі виникають під час дослідження мов, що не мають письмових джерел?

Лекція 4. Фонологічна система мови. Лексико-семантична система мови.

План

1. Фонетика як наука. Аспекти вивчення звуків мовлення.
2. Акустичні й артикуляційні характеристики звуків. Основні принципи класифікації звуків та фонетичне членування мовленнєвого потоку. Позиційні та комбінаторні зміни звуків.
3. Фонетичні й історичні чергування. Звукові закони. Фонологія як наука. Поняття фонем. Фонологічні системи мови.
4. Слово як предмет лексикології. Основні ознаки слова. Слово і морфема. Слово й лексема.
5. Лексичне значення слова. Типи лексичного значення. Моносемія і полісемія. Омонімія.
6. Лексико-семантичні угруповання слів. Синонімія. види синонімів. синонімічні ряди слів. Антонімія.
7. Стилестичне розшарування словникового складу мови.
8. Термінологія та спеціальна лексика.

Фонетика як наука. Аспекти вивчення звуків мовлення. Фонетика (від гр. *phonetikos* – звуковий) – це особлива лінгвістична дисципліна про звуки людської мови. Фонетика як наука вивчає звукові засоби мови в усіх їх виявах і функціях, а також зв'язок між звуковою і письмовою формою мови (Л. Р. Зіндер).

Як складне явище звук може вивчатися у трьох аспектах:

1) акустичний / фізичний аспект розглядає звук як коливання пружного тіла у пружному середовищі. Як фізичне явище звук характеризується силою (залежить від амплітуди коливань), довготою (залежить від часу коливань), висотою (зумовлюється частотою коливань), тембром (специфічним забарвленням, що складається з основного тону та шуму, їх комбінації, гармонічних обертонів і резонаторних тонів);

2) анатомо-фізіологічний аспект передбачає вивчення процесу творення звука, склад і роботу мовленнєвого апарату;

3) лінгвістичний / соціальний аспект звуків мовлення полягає в їх відношенні до змісту мовлення, тобто виконуваної ними у процесі спілкування функції.

Акустичні й артикуляційні характеристики звуків. Основні принципи класифікації звуків та фонетичне членування мовленнєвого потоку. Фонетика вивчає звук як фізичне й анатомо-фізіологічне явище, власне лінгвістичні властивості звуків мовлення вивчає спеціальна наукова дисципліна – фонологія.

Робота органів апарату мовлення, необхідна для утворення того чи іншого звука, називається артикуляцією (від лат. *articulare* – членороздільно вимовляти). артикуляція звука складається з трьох фаз: екскурсії (від лат. *excursio* – початок, вилазка); витримки; рекурсії (від лат. *recursio* – повернення). Сукупність типових для носіїв даної мови навичок вимови утворює його артикуляційну базу. Артикуляційна база мови тяжіє над людиною при засвоєнні нею іноземної мови і виражається в акценті (від лат. *accentus* – наголос).

Ураховуючи як акустичні, так і артикуляційні ознаки, звуки мовлення поділяються на голосні та приголосні. голосні звуки є чисто тональними, під час їх вимови інтенсивність струменя повітря слабка й напруження м'язів апарату мовлення рівномірне. При творенні приголосних звуків обов'язкова наявність шумів, виникнення перешкоди на шляху струменя видихуваного повітря; інтенсивність струменя повітря вища, ніж при вимові голосних, напруження м'язів апарату мовлення нерівномірне.

Голосні звуки класифікують за:

- горизонтальним положенням язика (рядом);
- за вертикальним положенням язика (підйомом);
- за участю губ (лабіалізацією, від лат *labia* - губа) в утворенні звука;
- за довготою;
- за резонатором.

Основними критеріями, за якими поділяються приголосні звуки, є:

- співвідношення голосу і шуму;
- місце утворення перешкоди;
- характер перешкоди і спосіб її подолання;
- наявність твердості та м'якості.

Усне мовлення постає у вигляді звукового ланцюга, який послідовно розпадається на такі ланки:

1) фонетичні фрази – закінчені за смыслом ланки звукового ланцюга, який знаходиться між двома значними паузами;

2) мовленнєві такти – ланки звукового ланцюга, утворені єдиним напором струменя повітря, що видихається, відділяються одна від одної короткими паузами;

3) фонетичні слова – сукупність складів, об'єднаних одним наголосом і своїм особливим значенням. сюди включаємо явище проклізи (*на^березі, від^дому*) й енклізи (рос. *без^вести, за^уши*);

4) склади – найкоротші, відносно самостійні, ланки звукоряду.

У мовознавстві склалося кілька теорій складу (експіраторна, м'язового напруження, сонорна, тональна), однак жодна з них не дає повного і вичерпного тлумачення складу. На практиці склади розподіляють на наголошені і ненаголошені, відкриті й закриті, прикриті та неприкриті.

Приклад фонетичного членування мовленнєвого потоку:

// опівночі – айстри – в^саду – розцвіли' // уми' лись – росою / вінки' – одягли' // і^стали – рожевого – ранку – чекать // і^ в^райду – барвів – життя' – убирать //

порівн.:

опівночі айстри в саду розцвіли...

умились росю, вінки одягли.
і стали рожевого ранку чекать.
і в райдугу барвів життя убирать... (О. Олесь).

Позиційні та комбінаторні зміни звуків. Звуки мовлення, вживаючись у складі, слові чи фразі, впливають один на одного, зазнаючи при цьому змін. Видозміни звуків у потоці мовлення називають фонетичними / звуковими процесами.

Фонетичні процеси виникають унаслідок впливу початку і кінця артикуляції сусідніх звуків (комбінаторні процеси) або залежно від положення звука у слові (позиційні процеси).

Комбінаторні зміни зумовлені взаємодією звуків у потоці мовлення, коли рекурсія попереднього звука тісно пов'язана з екскурсією наступного і навпаки.

Сумісна артикуляція сусідніх звуків називається коартикуляцією.

Виділяють такі типи комбінаторних процесів:

1) акомодация (від лат. *accomodatio* – пристосування) – це тип звукових змін, при якому артикуляції сусідніх звуків (голосних і приголосних) пристосовуються одна до одної: *дезінфекція*, рос.: *предыстория*.

виділяють прогресивну і регресивну акомодациі:

- *том* (порівняйте з *там*) – регресивна акомодация;
- рос. *тёк* (порівняйте з *ток*) – прогресивна акомодация.

3) асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – такий тип змін, при якому з двох різних звуків утворюються два однакових (*миєшся* – *миє[с':]я*) чи близьких за артикуляцією (*легкий* – *ле[хк]ий*).

Асиміляцію характеризують за такими ознаками:

- за результатом – повну: *отдать* – *о[дд]ать*, неповну: *вокзал* – *во[гз]ал*;
- за напрямом – прогресивну: англ. *pens* – *pe[ns]* “пера, ручки”, польськ. *trzeba* – *[tʂ]eba* “потрібно”, узб. *кетди* – *ке[тт]и* “пішов”, регресивну: *молотьба* – *моло[д'б]а*, нім. *sagt* – *sa[kt]* “говорить”;
- за положенням звуків – контактну (суміжну), дистанційну (несуміжну): *чечевиця* – *[с]о[ч]евиця*, *котлета* – прост. *[к]а[к]лета*, *огурец* – розм. рос. *[у]г[у]рец*.

Типовим випадком прогресивної дистанційної асиміляції є сингармонізм голосних, що широко представлений у тюркських і фінно-угорських мовах: тур. *at* “кінь” – *atlar* “коні”; *sev* “люблю” – *sevtek* “люблю”.

4) дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – такий тип змін, при якому з двох однакових або близьких за артикуляцією звуків виходять, різні чи більш далекі за артикуляцією звуки.

Виокремлюють дисиміляцію:

- регресивну (*коридор* – розм. *ко[л]ідо[р]*) і прогресивну (ісп. *marmor* – *ma[r]mo[l]* “мармур”);
- контактну (*компанія* – прост. *ка[пп]анія* і дистанційну (ст. руськ. *февраль* – *фев[р]а[л]ь*).

У фонетиці трапляються й інші види комбінаторних змін, що базуються на описаних вище:

- гаплогія (випадіння одного з двох однакових звуків або складів): *стипендія* (від лат. *sti/pe/* – “милостиня”, “подавання” і */pe/ndere* – “платити”), *трагікомедія* (*трагі/ко/-* і */ко/медія*);
- метатеза (перестановка звуків): нім. *meller* “тарілка” – ст. руськ. *талерка*, укр. *тарілка*; нім. *futtermal* – “футляр” – футляр;
- епентеза (вставка звуків (епентетичних): *радіо* – прост. *радіво*; *фіалка* – прост. *фіялка*;
- протеза (поява звуків (протетичних) на початку слова): рос. *восемь* – ст. руськ. *осьм*, рос. *уж* – укр. *вуж*;

- дієреза (викидка звуків): *солнце* – *сонце*, болг. *позоришни* ‘театральний’ – *позоришите* ‘театр’;
- стяжіння – злиття двох звуків в один: *умивається* – *умиває[ц’:]я*, *смієшся* – *сміє[с’:]я*.

Позиційні зміни звуків зумовлені позицією їх у слові, місцем і характером наголосу. До них відносяться:

1. Приглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова, яке відбувається в російській, білоруській, болгарській, німецькій, узбецькій мовах: рос. *хлеб* – *хле[п]*, нім. *brand* “пожар, опік” – *bran[t]*, узб. *мактаб* “школа” – *макта[п]*.
2. Редукція – ослаблення голосних у ненаголошених складах. виділяють редукцію:
 - якісну: (у російській мові редукуються голосні /o/, /a/, /ɐ/: *дом* – *д[ʌ]ма*; в укр. мові /e/, /o/: *село* – *село*, *озуля* – *озуля*; нім. *sehen* “бачити” – *seh[n]*;
 - кількісну: (у рос. мові /и/, /ы/, /у/, *сухо* – *сухой* – *суховатый*).

Фонетичні та історичні чергування. Звукові закони. Комбінаторні та позиційні фонетичні зміни звуків мовлення призводять до чергувань звуків. Виділяють два види чергувань звуків – фонетичні (живі, діючі) й історичні (мертві, недіючі).

Живими / фонетичними чергуваннями називаються зміни звуків у потоці мовлення, зумовлені сучасними фонетичними процесами з / *с про[з’]ба* - *про[с’]ба* і *с / з ро[з]* - *ро[с]*.

Історичні (традиційні, морфологічні) чергування – це отождоження різних звуків мови в одній і тій же морфемі; ці чергування зумовлені дією давніх фонетичних процесів, які зараз не діють: *с / ш (ни[с]ати – ни[ш]у)*, *ст / т (мести - мету)*.

Звуки мовлення зазнають змін за певними правилами, яких дотримуються усі мовці певної мови.

Зміни звуків за певними правилами отримали назву звукового (фонетичного) закону. Звуковий закон – це формула / правило регулярних звукових змін, властивих певній мові, групі споріднених мов (закон відкритого складу у спільнослов’янській і давньоруській мовах).

Фонологія як наука. поняття фонем. Вивчення звуків виключно з акустичного й анатомо-фізіологічного боку було б недостатнім без включення лінгвістичного (соціального) аспекту. Цей аспект звука вивчає спеціальний розділ лінгвістики – фонологія (від гр. *fone* – “звук” і *logos* – “слово, вчення”). Фонологія як наука розвивається з кінця хіх ст. Один із найвидатніших вчених у цій царині – український лінгвіст Юрій Шевельов.

Ю. Шевельов

Також є досить відомими такі представники інших лінгвістичних шкіл: І. О. Бодуен де Куртен, В. А. Богородицький, М. В. Крушевський, У. В. Щерба та ін. Значний внесок у розвиток фонології зробили представники празької лінгвістичної школи (М. С. Трубецької “Основи Фонології” (1936 р.).

Центральне місце у фонології посідає вчення про фонему. Фонема (від гр. *fone* – “звук”) – це мінімальна звукова одиниця мови, здатна відрізняти звукові оболонки різних слів і морфем. Фонемі співвідносні зі звуками, але не тотожні їм: звук – одиниця мовлення, а фонема – одиниця мови. фонема – це загальне (абстрактне), що виявляється в різноманітних конкретних реалізаціях,

тобто звуках. кількість звуків у мовленні безмежна, кількість фонем у мові обмежена, науково визначена.

Фонема є мінімальною неподільною одиницею мови, що виконує конститутивну, будівельну, інтеграційну й дистинктивну (розпізнавальну) функції. Фонема як одиниця функціонального плану реально існує у вигляді різноманітних звуків, які прийнято називати алофонами (від гр. *allos* – інший і *phone* – звук), чи варіантами фонemi.

Головний вияв (інваріант) фонemi – це її реалізація в ізольованій позиції або сильній позиції (позиції максимальної диференціації).

Позиційний варіант – це реалізація фонemi, зумовлена її позицією у слові, напр.: рос. *гриб* – *гри<n>*.

Комбінаторним варіантом є реалізація фонemi, зумовлена впливом сусідніх звуків, напр.: *зшити* – *<ш:>ити*.

Факультативний варіант – можлива, але не обов'язкова реалізація фонemi, напр.: *г* у німецькій мові в будь-якій позиції може реалізовуватися як передньоязикове *<ɾ>* або як увулярне “картаве” *<ɣ>*. Свою функцію розпізнавання слів або форм слів фонemi виконують на основі наявності в них диференційних, тобто розпізнавальних ознак. ці ознаки виділено у фонемах унаслідок протиставлення одна одній у системі тієї чи іншої мови. у російській мові є протиставлення приголосних за твердістю / м'якістю, в німецькій, французькій, англійській такого протиставлення немає. при наявності в мові пар фонем, що відрізняються однією фонологічною диференціальною ознакою, утрата її у слабкій позиції призводить до нейтралізації фонологічного протиставлення: один і той же звук мовлення виступає представником двох або кількох різних фонем *<t>* репрезентує фонemi *<t>* і *<d>* у російських словах *кот* і *код*.

Фонологічні системи мови. Дуже важливою особливістю фонemi є її належність до звукової будови конкретної мови, її фонологічної системи.

Фонологічні системи мов відрізняються:

- кількістю фонем (гавайська мова – 13 фонем, німецька – 36, англійська – 40-44, українська – 41-45, російська – 39-46, абхазька – 71);
- співвідношення голосних і приголосних (французька мова – 18 голосних / 17 приголосних, німецька – 15 / 18 + 3, російська – 5-6 / 34;
- організацією фонемних груп;
- складом фонологічних пар і рядів;
- функціонуванням фонем у потоці мовлення;
- співвідношенням фонем при їх чергуванні.

Щодо виділення фонем у мові серед дослідників немає єдності в поглядах. наприклад, не з'ясовано статус українських голосних *<i>* та *<і>*. відомо, що *<i>* знаходиться в позиції після твердих приголосних, а *<і>* після м'яких чи напівм'яких. В історії вітчизняного мовознавства виділяються два основні напрями – московська і ленінградська фонологічні школи. з погляду ленінградської фонологічної школи, що надає перевагу фізичному, а не функціональному аспекту фонем, напр.: укр. *<i>* та *<і>* (як і рос. *<ы>* та *<и>*) – слід визнати алофонами однієї фонemi. представники лфш (Л.В. Щерба, Л.Р. Зіндер, М.І. Матусевич) вважають, що фонему потрібно розглядати як автономну від морфеми власне фонетичну одиницю. Фонemi визначаються як звукові типи реальних звучань (у слові *в/о/л* голосна фонема *<o>*, а у слові *в/о/л/ы* вже *<a>*). Представників московської фонологічної школи виділяє морфологічний підхід до фонemi, тобто розуміння її як мінімального звукового елемента у складі морфеми (у словах *в/о/л* і *в/о/л/ы* виділені звуки є виявами однієї фонemi *<o>*). згідно з цим поглядом, фонема – це функціональна фонетична одиниця, представлена певними звуками, що чергуються.

Слово як предмет лексикології. Сукупність усіх слів певної мови утворює її словниковий склад (лексичну систему). Наука про словниковий склад мови, його функціонування в мовленні та

в історичному розвитку називається лексикологією (від гр. *lexikos* – “словниковий” і *logos* – “наука, вчення”).

Із лексикологією пов’язані: семасіологія (семантика) – учення про значення слів і про змінювання цих значень; ономасіологія – учення про назви, позначення предметів, про вираження понять засобами мови; етимологія – учення про походження й первинне значення слів; лексикографія – прикладна наука про методи опису лексики та принципи укладання словників; фразеологія – учення про лексикалізовані сталі сполучення слів; ономатологія – учення про власні імена та ін.

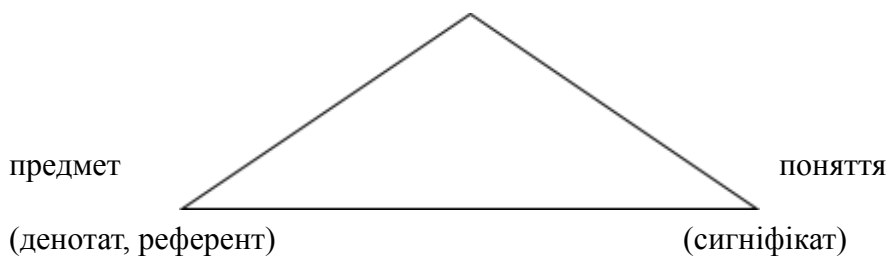
Слово – це фонетично і граматично оформлена основна значуща одиниця мови, яка характеризується самостійністю, лексико-граматичною співвіднесеністю та відтворюваністю в мовленні як готова цілісна структурно-семантична одиниця.

Будь-яке слово є єдністю форми та змісту, звучання і значення. у процесі спілкування виділяють:

- фонетичне слово – звукоряд, матеріальний вияв слова;
- предмет, який називається словом;
- зміст, смисл, який слово викликає в нашій свідомості.

Отже, слово (1) називає / позначає предмет, (2) слово має смисл, (3) смисл відображає властивості предмета у свідомості людини. весь цей комплекс є трьома елементами, а зв’язки між ними і формують значення слова:

фонетичне слово

Визнаючи нерозривний зв’язок слова та поняття, не можна ототожнювати їх з таких причин:

- поняття є категорією логіки, категорія загальнолюдська, слово – категорія конкретної мови;
- поняття виражається через слово, але не всяке слово виражає поняття;
- у більшості слів (крім термінів) лексичне значення ширше від поняття, тому що включає в себе емоційну й соціальну оцінки.

Основні ознаки слова. Слово і морфема. Слово й лексема. Лексема – це слово, яке є структурним компонентом мови, одиницею лексичної системи (окреме слово) у сукупності властивих йому форм словозміни та значень у різних контекстах. На відміну від морфем – мінімальних значеннєвих одиниць мови – слову притаманна самостійність.

Історично й соціально зумовлений зв’язок між звуковим вираженням слова та копією / образом предмета, який позначається даним словом, називається лексичним значенням слова.

Лексичне значення слова. типи лексичного значення. Виділяють (за В. В. Виноградовим) три головні типи лексичних значень:

1) номінативне. Це лексичне значення, яке безпосередньо пов’язане з відображенням у свідомості предметів, явищ, відношень об’єктивної дійсності (*дім, учень, вітер*);

2) фразеологічно зумовлене значення є таким, що існує чи утворюється тільки у складі фразеологічної одиниці (*летіти кулею* – обидва компоненти цього сталого словосполучення набувають значення “швидкість”);

3) синтаксично зумовлене значення – значення, якого набуває слово тільки в певній синтаксичній функції, позиції (він у нашій групі *маяк* – “кращий студент”).

Лексичні значення розподіляються також:

- залежно від їх відношення до предметів і явищ об’єктивної дійсності: номінативні, вказівні (сигнальні), комунікативні; прямі й переносні; конкретні й абстрактні;
- залежно від їх відношення до свідомості: термінологічні і загальні, образні й безобразні, емоційні та неемоційні;
- за ознакою зв’язку слова з іншими словами в межах однієї мови: синонімічні й антонімічні, моносемічні й омонімічні, немотивовані та мотивовані.

Моносемія і полісемія. У мові слово може мати одне значення (є монолексичним) або кілька значень (є полісемічним), напр.: у російському дієслові *идти* – 25-40 значень, в англійському *to do* “робити” – 16.

Багатозначність / полісемія (від гр. *poly* – багато і *sema* – знак) слова – це продукт історичного розвитку мови. Похідні слова, як правило, виникають унаслідок перенесення назви з одного предмета на інший. Виділяють:

- 1) перенесення, що ґрунтується на схожості ознак – метафора (від гр. *metaphora* – перенесення): *ніжка стільця, твердий характер*;
- 2) перенесення назви на основі суміжності предметів у просторі чи в часі – метонімія (від гр. *metonymia* – перейменування): *прочитати Шевченка, уважна аудиторія*;
- 3) перенесення назви за схожістю функції: *сторож* “прилад, що запобігає збіганню молока”, нім. *wagen* “вагон” походить від слова *wagen* – “віз”;
- 4) перенесення назви цілого предмета на його частину – синекдоха (від гр. *synekdoche* – співвіднесеність) – різновид метонімії: *він скрізь руку має*.

У процесі історичного розвитку мови значення слова може розширюватися (фронт, малиновий, англ. *spleen* “хандра, лютя” має основне значення “селезінка”) або звужуватися (*шофер, злодій*, чеськ. *dobytek* “худоба”).

Омонімія. Полісемію (багатозначність) слова не слід змішувати з омонімією.

Омоніми (від гр. *homos* – однаковий і *опута* – ім’я) – слова, які мають однакову форму, але різні значення. У мові виділяють: лексичні або власне омоніми – різні за значенням слова, звуковий склад яких збігається в усіх формах: *ключ* “відмичка” і *ключ* “джерело”, англ. *arm* – “рука” і *arm* – “зброя”; омофони, чи фонетичні омоніми (збігаються за звучанням, але різні за написанням): рос. *бал* / *балл*, *грип* / *грипп*, *солнце* / *сонце*; омографи (однакові за написанням, але різні за значенням і звучанням): *замок* / *замок*, *мука* / *мука*, англ. *lead* [led] – “свинець” і *lead* [li: d] – “вести”.

Омоформи (збігаються за звучанням і написанням тільки в одній чи кількох граматичних формах: *три* – *три*, *мати* – *мати*).

Омоніми з’являються у мові в результаті:

- розпаду полісемії (*піонер* – “першопроходець”);
- словотворення (*голубець* – “їжа” і *голубець* – “фарба”);
- історичної зміни звукового складу слова;
- запозичення слів (*брак* – з нім. *brack* – “бракований продукт, з вадою” і рос. *брак* – від ст. руськ. *брати* – “супружество”).

У мовознавстві існують такі основні критерії розмежування омонімії і полісемії:

1) особливістю омонімів є те, що вони хоч і мають однаковий звуковий склад, проте за своїм значенням нічим не зв’язані (*бал* – *свято*, *бал* – *оцінка*). багатозначні слова хоч і мають два і більше значень, однак усі значення групуються навколо основного – прямого, перебуваючи з ним у логічному внутрішньому зв’язку (*земля* – *поверхня землі, суша, земельна ділянка*);

2) це утворення синонімічних рядів. якщо утворюється два синонімічних ряди, то ми маємо два омоніми, напр.:

- бродити – (1) хлопець (ходить, швендяє, тиняється, суне); (2) пиво (грає, піниться, шумує);
3) морфологічний – добір споріднених (чи похідних) слів, напр.:
термін – 1) проміжок часу; 2) поняття в галузі (термінологія);
4) лексикографічний – за словником (*бал¹*, *бал²*).

Лексико-семантичні угруповання слів. Слова в мові живуть не ізольовано, а об'єднуються в різні групи, створюючи лексичну систему мови. Лексична система є внутрішньо організованою сукупністю одиниць мови, які пов'язані між собою певними відношеннями:

- 1) смислової схожості (синоніми);
- 2) смислової протилежності (антоніми);
- 3) включення (родо-видові: *дерево* – *сосна*);
- 4) відношення однорідності (підпорядковані одне одному поняття, що входять до одного родового: *сосна* – *ялина* – *кедр*);
- 5) наявності (предмет і його частина; ознака, пов'язана з нею дія: *сосна* – *шишка*, *хвоя*, *рости*; *скрипка* – *скрипаль*).

Слова в різних мовах утворюють різні мікросистеми, які і створюють специфіку певної мови у сфері лексики. Пари / трійки слів, пов'язані вказаними вище відношеннями утворюють системні угруповання:

- синонімічний ряд: *гарячий*, *жаркий*, *спекотний* та ін.;
- антонімічні пари: *гарячий* – *холодний*;
- семантичне поле (лексико-семантичну групу): ряди синонімів із головними словами *гарячий*, *холодний*, *теплий* утворюють семантичне поле з загальним значенням “температурне відчуття”. Багатозначні слова зі своїми різними значеннями входять у різні семантичні поля, напр.: спортсмени *пробігали* повз трибуну (рух); стежина *пробігала* серед високих хлібів (місцезнаходження).

Синонімія. Види синонімів. Синонімічні ряди слів. Синоніми (від гр. *synonymos* – одноіменний) – це слова близькі / тотожні за значенням, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення чи стилістичним забарвленням або і тим і іншим.

Для синонімів характерні дві основні ознаки:

1. Здатність означати те саме поняття;
2. Вони чимось відрізняються між собою, мають якісь відтінки, що стосується значення чи стилістичної характеристики. відтінки бувають: семантичними (*завірюха*, *віхола*); емоційними (*ворота*, *брама*); стилістичними (*суверенітет*, *незалежність*).

Група слів, об'єднаних синонімічними відношеннями, називається синонімічним рядом, синоніми групуються навколо стрижневого слова – домінанти: одяг – плаття, сукня, костюм, убрання, шати. у мові виділяють:

- абсолютні синоніми (лексичні дуплети): *бегемот* – *гіпопотам*, *мовознавство* – *лінгвістика*;
- семантичні (ідеографічні) синоніми: *бій*, *битва*, *січ*, *баталія*, нім. *fluß* – “річка” і *strom* – “ріка”.
- стилістичні синоніми: рос. *красивый* – *прекрасный*, *пригожий*, *красный*; нім. *frühling* (нейтр.) і *lenz* (поет.);
- семантико-стилістичні синоніми: *пуди* – *дудлити*.

Окремо виділяють контекстуальні синоніми – це слова, за якими у мові закріплені одні лексичні значення, а в певному контексті вживаються з іншим лексичним значенням, яке власне і синонімізується (*молоти*, *товкти*, *плести*). Ці слова вживаються як контекстуальні синоніми до слова говорити, але їх не можна розглядати як лексичні.

Різновиди контекстуальних синонімів:

- перифрази – це описові звороти, які вживаються у мові і за допомогою яких передається зміст того чи іншого слова або виразу (*лев – цар звірів, і. франко - каменяря*);
- евфемізми – це описовий зворот, часто словосполучення, що приховано передає назву предмета, явища, істоти, особи справжнє ім'я чи назву, боячись його назвати (*брехня – неправда, чорт - нечистий*). Евфемізми часто поширюються у художньому і розмовно-побутовому стилі.

Синоніміка мови розвивається поступово, поповнюючись за рахунок:

- а) створення нових слів на основі старих (*згадати, нагадати, пригадати*);
- б) запозичення слів (*асиміляція – уподібнення*);
- в) поява слів із різним емоційно-стилістичним забарвленням: *померти – попрощатися з життям, скласти голову*.

Антонімія. Антоніми (від гр. *anti* – проти і *онума* – ім'я) – це різні за звучанням слова, що виражають протилежні, але співвідносні одне з одним поняття: *правда – брехня, добрий – злий, легко – важко, почати – закінчити*. Об'єднуються в антонімічні пари не всі слова, а лише ті, які мають якісні характеристики (*високий - низький*). Крім різнокоренових, трапляються антоніми однокореневі: *вхід – вихід, налити – вилити, наземний – підземний*.

Багатозначні слова вступають в антонімічні зв'язки з кожним зі своїх значень: *тихий* голос – *гучний*, *тиха* їзда – *швидка*, *тиха* вулиця – *шумна*, *тиха* людина – *буйна* та ін.

Антоніми класифікуються за значенням: 1) контрарні – позначають протилежні поняття, що мають «якісного посередника» (*молодий – літній - старий*); 2) комплементарні – передають абсолютну протилежність, без можливих виявів додаткової ознаки (*жонатий - холостий*); 3) векторні – позначають протилежні поняття щодо руху (*вперед – назад, увійти - вийти*).

Протилежні значення можуть історично розвиватися в одному й тому самому слові (явище енантіосемії): *напевне* “мабуть” – *напевне* “можливо”. Антонімам мовним протиставляються антоніми мовленнєві, чи контекстуальні антоніми: “у наших жилах *кров*, а не *водиця*”.

Стилістичне розширення словникового складу мови. Слова можуть протиставлятися як за граматичними і лексико-семантичними ознаками, так і за сферою вживання. У словниковому складі будь-якої мови виділяють два основні шари: загальноновживану лексику і лексику, обмежену у своєму вживанні певними стилями мови і мовлення.

До загальноновживаної лексики відносяться слова, без яких не можливе спілкування в жодній сфері людської діяльності. Загальноновживана лексика є тим фоном, на якому виділяються обмежені у своєму вживанні слова.

Стилістично забарвлена лексика передусім поділяється на книжну і розмовну.

Книжна лексика використовується переважно в літературно-писемній мові (науковій літературі, документах, художній літературі). У ній виділяється:

- термінологічна лексика: *фонема, морфема, синтагма*;
- історизми й екзотизми: *збрало, князь*;
- архаїчна лексика: *зениці, перст*;
- поетична лексика: *діва, ангел, чорні / сині очі, голуби*.

Розмовна лексика використовується насамперед у невимушеній бесіді, переважно на побутову тему. у ній виділяється:

- просторічна лексика: *доця, картошка, башковитий*;
- вульгаризми і жаргонізми: *морда, тачка, дід*;
- діалектна лексика: *бутля, кип'ячка*.

Термінологія та спеціальна лексика. Термін – це слово або словосполучення, яке виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки. Галузь, яка вивчає терміни називається термінологією.

Характерні ознаки термінів:

1. Однозначність.

2. Нейтральність (відсутність стилістичних відтінків).
3. Спеціалізація (у певній сфері).

Класифікація термінів за:

- 1) структурою – прості, складні;
- 2) за походженням – власне мовні, запозичені;
- 3) за сферою функціонування – загально-наукові, власне наукові.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

1. Які ви знаєте лабіалізовані голосні заднього ряду?
2. Які ще є терміни на позначення фрикативних приголосних?
3. Які ви знаєте увулярні приголосні?
4. У чому полягає процес асиміляції?
5. У чому сутність сингармонізму?
6. Які ви знаєте активні органи мовлення?
7. Які ви знаєте пасивні органи мовлення?
8. З яких етапів складається артикуляція звуків?
9. Який розділ лексикології досліджує семантику, тобто значення, слів, природу й типи цих значень?
10. Який розділ лексикології узагальнює досвід укладання словників?
11. Слову як основній структурно-семантичній одиниці мови властиві самостійність, цільнооформленість і...?
12. Як називається реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування?
13. Багатозначність і полісемія – це одне й те саме?
14. Які типи перенесення значення ви знаєте?
15. Назвіть омонімічні явища.
16. За класифікацією фразеологізмів В. В. Виноградова фразеологічні зрощення та ідіоми – це одне й те саме чи ні?
17. Як ще називають фразеологічні єдності?
18. Який розділ мовознавства вивче стійкі словосполучення?
19. До якої групи слів за сферою вживання належать професіоналізми, жаргонізми, діалектизми?
20. Що є джерелом лексики?
21. Як називаються пари слів з протилежним значенням?
22. Як називається стрижневе слово в синонімічному ряді?
23. Назвіть термін, яким позначається слово, вживання якого заборонено з різних причин.
24. Як називається розділ мовознавства, який визначає походження слів?
25. На якому методі ґрунтується етимологія?
26. Як називається наука про складання словників?

Лекція 5. Способи вираження граматичних значень. Синтетичні та аналітичні мови

План

1. Граматична будова мови як предмет граматики. Морфологія і синтаксис. Словотвір і граматика. Граматичне значення слова в його зіставленні з лексичним. Структура слова. класифікація морфем. Історична змінюваність морфемної будови слова. Граматична форма слова.
2. Способи вираження граматичних значень (афіксація, внутрішня флексія, чергування звуків, наголос, інтонація, суплетивізм, редуплікація, службові слова, порядок слів). Синтетичні й аналітичні мови.

3. Поняття граматичної категорії. Типи граматичних категорій. Морфологічні й синтаксичні граматичні категорії.
4. Частини мови. Принципи їх виділення. Історична змінюваність частин мови.
5. Синтаксис як розділ лінгвістики. Предмет синтаксису.
6. Поняття про словосполучення. Типи словосполучень. Синтаксичний зв'язок слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання, інкорпорування, замикання, ізафет).
7. Речення як одиниця синтаксису. Речення і судження. Ознаки речення. Типи речень. Члени речення. Історична змінюваність типів речення.

Граматична будова мови як предмет граматики. морфологія і синтаксис. словотвір і граматика. Слово в мові існує у поєднанні граматичного й лексичного значень. граматика – це розділ мовознавства, який вивчає граматичну будову мови, і складається з двох взаємопов'язаних розділів – морфології та синтаксису. Морфологія (від гр. *morphe* – форма і *logos* – наука) є граматичною наукою про слово, його структуру і форми, а також про лексико-граматичні класи слів.

Синтаксис (від гр. *syntaxys* – побудова, стрій) – граматичне учення про будову речення, про сполучуваність і функції форм слів у мовленні. Традиційно в граматику включають і словотворення як науку про способи творення слів.

Граматичне значення слова в його зіставленні з лексичним. Лексичне значення властиве кожному слову індивідуально й виражається основою слова. Граматичне значення – це абстрактне значення, властиве цілим класам слів і виражається формальними засобами мови (передусім флексіями).

Лексичне та граматичне значення слів тісно пов'язані між собою і взаємодіють. Цей зв'язок зумовлений більш загальним зв'язком лексики та граматичної будови мови.

Структура слова. Класифікація морфем. Історична змінюваність морфемної будови слова. Морфема є мінімальною значеннєвою одиницею мови, що виділяється у слові. за значенням і роллю в мові виділяють морфеми:

- кореневі: *ліс* – *лісник* – *лісництво*. корінь – це основна смислова частина слова. він несе в собі предметне значення і є стрижневою частиною споріднених слів;
- афіксальні (від лат. *affixus* – прикріплений):
 - а) префікси (від лат. *prae* – попереду і *fixus* – прикріплений): *вибігти* – *забігти* – *прибігти* – *недобігти*;
 - б) суфіксальні (від лат. *suffixus* – прибитий): *столік*;
 - в) флексія (від лат. *flexio* – згинання, вигин), або закінчення: *школа*, *село*;
 - г) інфікси: *вісі* – “переміг” і *вінсо* “перемагаю”;
 - д) інтерфікси: *атомохід*;
 - е) постфікси: *умиватися*.

Суфікси і флексії не завжди розташовуються в тій послідовності, як вони вказані у прикладах; порівняйте слово української мови *малюночок* і його еквівалент з німецької – *bilderchen*, де суфікс стоїть після закінчення.

За функцією афікси поділяють на словозмінні, чи формотворчі (реляційними є переважно флексії й інфікси), і словотвірні (дериваційними є переважно префікси, суфікси й інфікси). однак префікси і суфікси можуть бути і формотворчими і словотворчими *кращий* – *найкращий*, *schreiben* – *geschrieben* “написаний”.

Виділяють також продуктивні (*студент-к-а*, *артист-к-а*) і непродуктивні (*ши-л-о*, *ми-л-о*) афікси.

Граматична форма слова. Сукупність кореня і словотвірних афіксів – основа слова. Основа, що складається з одного кореня, непохідна (*біг*, *вода*); основа, що складається з кореня й афіксів, – похідна (*бігати*, *водиця*). Похідна основа пов'язана з непохідною і співвідносна з нею.

Для характеристики відношень між взаємопов'язаними основами споріднених слів використовують термін твірна основа (тобто основа, від якої безпосередньо утворена основа даного слова:

вод-: – *водн-/ий/*; – *підводн-/ий/*; – *підвод-/ник/*.

Способи вираження граматичних значень (афіксація, внутрішня флексія, чергування звуків, наголос, інтонація, суплетивізм, редуплікація, службові слова, порядок слів). Для вираження відношень між словами у словосполученнях, а також для утворення форм слів існують різні способи: фонетичні, морфологічні та синтаксичні.

Способів вираження граматичних значень не так уже й багато, і використовуються вони в усіх мовах нерівномірно. це такі способи: афіксація, службові слова, порядок слів, чергування звуків і внутрішня флексія, наголос та інтонація, редуплікація і суплетивізм.

Афіксація – це приєднання до кореня або основи афіксів (префіксів, суфіксів, інфіксів, флексій). Так, за допомогою префіксів в українській мові часто знаходить своє вираження вид дієслова: *писати* – *написати*, *їхати* – *приїхати*, за допомогою суфіксів – граматичне значення пестливості: *стіна* – *стінка*, *ліс* – *лісок*; за допомогою закінчень – граматичне значення числа: *стіл* – *столи*; відмінка: *дорога* – *дорогою* тощо.

За способом поєднання афіксів із основами виділяють два різновиди афіксів: аглютинацію та фузію.

Аглютинація (від лат. *agglutinare* – приклеювати) полягає у приєднанні до незмінюваної основи однозначних і стандартних (однакових) афіксів. Наприклад, татарська словоформа *кул* “рука” має граматичне значення однини й називного відмінка, *кулда* “на руці” – значення місцевого відмінка, *куллар* “руки” – значення множини, *кулларда* “в руках” – значення множини й місцевого відмінка.

Фузія (від лат. *fusio* – злиття) притаманна флективним мовам. Її суть – у приєднанні до змінюваного кореня багатозначних нестандартних афіксів. Так, у словоформі *на конях* флексія *-ях* одночасно виражає граматичне значення місцевого відмінка і множини. У дієслові *несу* закінчення *-у* є носієм дійсного способу теперішнього часу першої особи однини. Нестандартність афіксів полягає в тому, що, наприклад, форма місцевого відмінка може виражатися різними закінченнями: *на столі*, *на коневі*.

Службові слова не виконують у реченні самостійної функції, а стоять при повнозначних словах, тобто таких, які можуть бути членами речення й виражають при цьому ті чи інші граматичні значення.

Службові слова не виконують номінативної функції, у них предметне значення збігається з граматичним.

До службових слів відносять прийменники, сполучники, частки, артиклі, допоміжні дієслова.

Наприклад, за допомогою прийменника *на* у сполученні слів *на столі* виражається граматичне значення місцевого відмінка. У тих мовах, де іменники не відмінюються (англійська, французька, болгарська та ін.), відношення між словами та граматичними значеннями виражаються за допомогою прийменників.

Сполучники можуть виражати сурядні й підрядні відношення: *читає і пише*; *читає, щоб писати*. Частки в українській мові є насамперед засобом вираження способу: *поїхав би* (умовний спосіб), *нехай пише* (наказовий спосіб).

Артиклі як засіб утворення граматичного значення надзвичайно важливі в германських, переважно в німецькій мові, наприклад: *der deutsche* “німець” має граматичне значення чоловічого роду, *die deutsche* “німкеня” – граматичне значення жіночого роду. допоміжні дієслова можуть виражати категорію часу (*читати* – *буду читати*. *часопис цікавий*. *часопис був цікавий*).

Порядок слів відіграє значну роль у мовах із нерозвиненою або слабкорозвиненою системою словозміни. Наприклад, у китайській, англійській, французькій мовах за допомогою

порядку слів відрізняють члени речення і частини мови. У китайській мові: *во да ні* “я б’ю тебе”, *ні да во* “ти б’еш мене”; *тролейбус зачепив автомобіль* – *автомобіль зачепив троллейбус*.

Чергування звуків і внутрішня флексія – це закономірна для певної мови зміна звуків усередині кореня чи голосного з нулем звука. вона протиставляється зовнішній флексії – граматичному показнику, що приєднується до кореня або основи. внутрішня флексія притаманна семітським мовам, наприклад арабській. У ній корінь є поєднанням приголосних, між якими вставляються голосні; закономірна зміна голосних утворює або нове слово, або нову форму слова. Так, корінь к-т-б має значення “писати” і за допомогою внутрішньої флексії утворюється слово *катаб* – “він писав”, *кутуба* – “він був написаний”, *катібун* – “пишучий”.

Внутрішня флексія вживається в німецькій та англійській мовах у вигляді чергування звуків, наприклад, англ. *foot* [fut] – “нога” / *feet* [fi:t] – “ноги”; нім. *mochter* – “донька” / *möchter* – “доньки” (множина). В українській і російській мовах внутрішня флексія представлена у вигляді чергування звуків, однак вона не використовується в чистому вигляді, а в поєднанні з афіксацією: *день* – *дня*, *називати* – *назвати*.

Наголос уживається як у смислорозрізнявальній функції (*замок* – *замок*), так і у форморозрізнявальній: *вікна* – *вікна*. Таку функцію наголос може виконувати в мовах, де він рухомий.

Інтонація (йдеться про інтонацію як модуляцію голосу, тобто його підвищення чи зниження) може виступати і як засіб словотворення, і як засіб формотворення. Так, у мові індійського племені *такелама* на алясці слово *хіл*, що вимовляється зі спадною інтонацією, означає “пісня”, а з висхідною – “співай”. Сін, якщо вимовляється низьким тоном, означає “продавав”, а високим тоном – “буду продавати”. В українській мові інтонація має широке застосування як засіб вираження відношення мовця до предмета мовлення, до сказаного, наприклад, вираження задоволення або невдоволення.

Редуплікація (від лат. *reduplicare* – подвоювати) – це повтор цілого кореня, слова чи початкового складу. Редуплікація широко вживається в усіх мовах світу, пор.: *маленький* і *маленький-маленький*, *ледве* і *ледве-ледве*, де вона служить засобом посилення ознаки. У багатьох мовах редуплікація є засобом утворення граматичного значення множини: у малайській мові *orang* – “людина”, *orang-orang* – “люди”.

Суплетивізм (від лат. *suppleo* – доповнюю). Цей спосіб вираження граматичного значення полягає в тому, що недостатню для певного слова сукупність форм доповнюють формою від іншого кореня чи від іншої основи. Так, у слов’янських мовах існує парність дієслів за видами (доконаний і недоконаний): *писати* – *написати*, де форма доконаного виду утворена за допомогою префіксації, однак *говорити* – *сказати*, *беру* – *візьму*. такі форми доконаного виду утворені за допомогою суплетивізму і називаються суплетивними формами.

Синтетичні й аналітичні мови. Огляд засобів утворення граматичного значення синтетичних та аналітичних мов показує, що той чи інший засіб може траплятися в різних мовах, але в одних він може переважати, в інших – ні. Залежно від переваги одних засобів над другими виділяють різний склад мов, а саме: мови аналітичного / синтетичного складу.

Синтетичні мови характеризуються тим, що в них переважають синтетичні способи, за допомогою яких граматичне значення виражене в самому слові. Це відбувається при афіксації, коли лексичне і граматичне значення поєднані (синтезовані) в одному слові.

Крім афіксації, до синтетичних способів належать внутрішня флексія, наголос, повтори, суплетивізм. Синтетичними мовами є старогрецька, латинська, старослов’янська, сучасні слов’янські мови, крім болгарської, литовська та ін.

Аналітична будова мов характеризується вживанням аналітичних способів, при яких граматичне значення відділене від лексичного й виражається спеціальними словами, які супроводжують лексичне значення і визначають граматичну характеристику слова.

Такими способами є службові слова, порядок слів, інтонація. До аналітичних мов відносять англійську, французьку, новогрецьку, болгарську. Чисто аналітичних і чисто синтетичних мов немає.

Поняття граматичної категорії. Окремі, конкретні граматичні значення утворюють граматичні категорії. Так, граматичні значення множини та однини складають категорію числа. Сукупність граматичних значень чоловічого, жіночого й середнього роду утворює граматичну категорію роду.

Граматична категорія – це сукупність взаємопов'язаних однорідних граматичних значень, виражених мовними засобами. Виділяють загальні граматичні категорії (категорії частин мови, типів речення тощо) і конкретні (категорія роду, числа, відмінка, часу, особи, простого речення тощо). Граматичний зміст загальних категорій розкривається через категорії конкретні. Так, граматична категорія дієслова об'єднує слова з категоріальним значенням дії, процесу, стану і характеризується конкретними граматичними категоріями часу, особи, числа тощо. Кожна граматична категорія завжди матеріально виражена, причому способи й засоби вираження можуть бути різними (категорія часу може виражатися синтетично (за допомогою афікса): *напишу* й аналітично (за допомогою службового слова): *буду писати*).

Типи граматичних категорій. морфологічні й синтаксичні граматичні категорії. Існують різні класифікації граматичних категорій. Передусім виділяють загальнограматичні категорії (частини мови, члени речення) і конкретні (число, відмінок, рід, особа, вид). Деякі вчені, зокрема В.І. Кодухов, усі граматичні категорії поділяє на:

- синтаксичні (предикативність, граматична категорія суб'єкта, об'єкта, предикативної ознаки, синтаксичного часу, синтаксичного способу, синтаксичної особи, модальності);

- морфологічні:

- 1) словозмінні (реляційні): рід, число, відмінок прикметника;
- 2) несловозмінні (дериваційні): рід іменників, вид дієслів.

Граматичні категорії вступають у тісні зв'язки з лексичними класами, унаслідок чого утворюються лексико-граматичні категорії абстрактності, відносних і якісних прикметників тощо.

Різні мови відрізняються одна від одної кількісним та якісним складом граматичних категорій. Наприклад, категорії роду немає в англійській, вірменській, грузинській, китайській та інших мовах; італійська й французька мови мають тільки чоловічий і жіночий рід, німецькій і слов'янським мовам притаманні всі три роди.

При вивченні граматичної будови мови неодмінно доводиться групувати слова за класами. Проблема граматичної класифікації слів є однією з центральних проблем морфології. Виділені розряди або класи слів називаються лексико-граматичними розрядами.

Частини мови – це такі лексико-граматичні розряди слів, які характеризуються спільними лексичними ознаками, основними синтаксичними функціями, специфічними засобами словотворення, притаманними тільки їм граматичними категоріями.

Частини мови. принципи їх виділення. Проблема вивчення частин мови має тривалу історію. Цю проблему вивчали ще стародавні греки. По-різному розв'язували її О.О. Потебня, П. Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов та ін.

На сьогодні поширена класифікація частин мови за В.В. Виноградовим. Учений використовує такі критерії:

- 1) синтаксичні функції слів;
- 2) морфемна структура слова і його словотворення;
- 3) лексичне значення слова;
- 4) спосіб відображення дійсності;
- 5) наявність особливих граматичних категорій.

Учений пропонує виділяти такі структурно-семантичні категорії:

- частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, категорія стану);
- частки мови (частки, частки-зв'язки, прийменники, сполучники);
- модальні слова;
- вигуки.

У шкільному курсі прийнято виділяти:

- 1) самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник);
- 2) службові (прийменник, сполучник, частка) частини мови та вигук.

Чіткої межі між частинами мови немає: якщо змінюється лексичне і граматичне значення, то відбувається перехід однієї частини мови в іншу. виокремлюють такі види переходу:

- субстантивація (перехід прикметників і дієприкметників в іменники), напр.: *учений, чайна, ванна*;
- адвербіалізація (перехід іменників, прикметників, дієслів у прислівники), напр.: *навкруги, восени, весело*;
- ад'єктивація (перехід дієприкметників у прикметники): *колючий дріт, смажена картопля*;
- прономіналізація (перехід іменників, прикметників, прислівників у займенники), напр.:

дане доручення у значенні “це” доручення.

Історична змінюваність частин мови. Кількісний та якісний склад частин мови в різних мовах неоднаковий. Тому класифікацію частин мови не можна механічно переносити з однієї мови в іншу (в китайській мові дієслово і прикметник об'єднано в більш загальну категорію – предикатива, у слов'янських мовах прикметник разом з іменником утворює категорію імен). Частини мови постійно змінюються, причому по-різному в різних мовах. Так, суттєві зміни відбулися в більшості слов'янських мов у системі часів дієслова. У слов'янських мовах можна також звернути увагу на формування нових частин мови – категорії стану та категорії модальних слів.

Синтаксис як розділ лінгвістики. Предмет синтаксису. Синтаксис (гр. *syntaxis* – побудова) – це розділ граматики, що вивчає будову зв'язного мовлення та включає в себе дві частини:

- 1) учення про словосполучення;
- 2) учення про речення.

У мовознавстві синтаксисом називають також науку про особливості (специфіку) функціонування в мовленні лексико-граматичних розрядів слів (членів речення); синтаксис дієслова, синтаксис іменника тощо. Два розділи синтаксичної науки – синтаксис словосполучення і синтаксис речення – не можна ні розривати, ні змішувати. Основною одиницею синтаксису є речення, у складі якого виділяємо словосполучення.

Поняття про словосполучення. Типи словосполучень. Синтаксичний зв'язок слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання, інкорпорування, замикання, ізафет). Синтаксичне словосполучення – це синтаксична єдність двох і більше повнозначних слів, поєднаних за смыслом і граматично. У сучасному мовознавстві прийнято вважати словосполученнями підрядне поєднання слів (непідрядні поєднання слів у синтаксисі називають сполученнями слів, скажімо сурядне сполучення *сестра і брат*).

Між компонентами словосполучення, поєднаними підрядним зв'язком, можливі насамперед такі семантичні відношення: означальні (*зелене дерево*), об'єктні (*посадити дерево*), обставинні (*уміло посадити*).

Основними видами синтаксичного зв'язку підрядного типу є:

- узгодження – це такий тип зв'язку, коли залежний член уподібнюється головному за своїми граматичними формами (*білий сніг, великі ножиці*; польськ. *dobri chłopiec* “хороший хлопець”);

- керування – такий тип зв'язку, коли залежний член ставиться в тій відмінковій формі, якої вимагає головний член словосполучення (*бачити майбутнє, любов до України, danken dir* “дякуємо тобі”);

- прилягання є типом зв'язку, при якому незмінюваний залежний член словосполучення приєднується до головного лише за змістом (*старанно працювати, прокинутися вранці, lernen fleißig* “старанно вчитися”);

- ізафет (особлива конструкція тюркських мов) – це єдність двох іменників, з яких один визначає, тобто є означенням, напр.: тат. *казан институты* – *казанський інститут*;

- замикання є афіксом або службовим словом, що семантично відноситься до стрижневого слова, ставиться при першому слові, тим самим об'єднуючи в єдине ціле як прості, так і складні словосполучення, напр.: *на великій швидкості*, нім. *wir haben heute eine prüfung abgelegt* “ми сьогодні склали іспит”;

- інкорпорування (інкорпорація, включення) – це такий вид зв'язку, при якому основи, що мають афікси, поєднуються в єдине морфологічне ціле - інкорпоративний комплекс (у мові мексиканських ацтеків слово-речення *нінакаква* – “я їм м'ясо” складається з частин *ні* – “я”, *нака* – (із *накатл* – “м'ясо”, тобто морфема – м'яс-) і *ква* – “їм”, що буквально перекладається: “я-м'яс-їм”.

Залежно від морфологічної природи головного слова словосполучення поділяють на:

- дієслівні (*прочитати книгу, читати вголос, любити читати*);

- субстантивні (з іменником у ролі головного слова: *план твору, наше місто, третій клас*);

- означальні (з прикметником або дієприкметником у ролі головного слова: *гідний нагороди, широко відомий, готовий допомогти*);

- прислівникові (*дуже важливо, недалеко від дороги*).

Речення як одиниця синтаксису. Речення і судження. ознаки речення. Словосполучення, як і слово, виконує номінативну функцію. Комунікативну функцію виконує речення, яке Ю.О. Карпенко визначає як мінімальну комунікативну одиницю. В.В. Виноградов в основу визначення речення бере структурно-семантичний принцип: речення – це граматично оформлена за законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки.

Речення співвідносне з логічним судженням, але не тотожне йому: кожне судження виражається у формі речення, але не кожне речення виражає судження (не є судженнями питальні речення, спонукальні тощо).

Речення має такі основні ознаки:

- предикативність (вираження мовними засобами співвідношення змісту речення до дійсності), ґрунтується на категорії часу, категорії особи, модальності;

- граматична оформленість;

- смислова повнота;

- інтонаційна оформленість.

Типи речень. Члени речення. Поширеною є така класифікація речень за:

1) характером вираженого в реченні відношення до дійсності: речення стверджувальні й заперечні;

2) метою висловлювання: речення розповідні, питальні, спонукальні;

3) кількістю предикативних основ: речення прості та складні;

4) наявністю головних членів речення: односкладні і двоскладні;

5) наявністю другорядних членів речення: поширені й непоширені;

б) наявністю чи відсутністю всіх необхідних членів даної структури речення: повні й неповні.

Члени речення – це повнозначні слова (чи словосполучення), що виражають певні синтаксичні відношення та перебуває між собою в синтаксичних зв'язках. головні члени речення (підмет і присудок) утворюють предикативну основу речення, другорядні члени поширюють головні члени речення в цілому або доповнюють їх з атрибутивного (означенням), об'єктного (додатком) чи обставинного (обставиною) боку.

Історична змінюваність типів речення. Оскільки речення з його членами склалося в далекому минулому, то більш наочною зміною в синтаксисі є утворення складного речення. спочатку прості за змістом речення просто ставилися поряд. Поступово речення і, відповідно, думки, поняття почали охоплюватися свідомістю як складні, і речення стали поєднуватися не тільки інтонацією, а й сполучниками. насамперед панували сурядні сполучники, потім поступово розвивалися підрядні.

Історичний розвиток синтаксичної будови мови в цілому характеризується поступовим зростанням концентрації словесного вираження думки, становленням чіткої граматичної централізації речення, при якій другорядні деталі відмежовані від головних і підпорядковані їм.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

1. Граматика як наука. Зв'язки граматики з лексикою і мисленням.
2. Лексична і граматична абстракція. Поняття граматичного значення.
3. Граматична категорія. Морфологічні й синтаксичні категорії. Лексико-граматичні категорії. Особливості граматичних категорій в різних мовах.
4. Морфема як одиниця морфеміки. Типи морфем.
5. Поняття про частини мови та критерії їх виділення.
6. Словосполучення та їх типи.
7. Речення та його ознаки. Актуальне членування речення.
8. Поняття типологічної класифікації мов.
9. Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом
10. Як називаються ті “блоки”, конструкції, у які об'єднуються слова, перш ніж утворити речення?
11. Як називається такий тип зв'язку у підрядному словосполученні, при якому залежне слово є незмінним?
12. Як називається найменша комунікативна одиниця?
13. Як називається категорія, яка співвідносить речення з дійсністю?
14. Які існують типи зв'язку слів у підрядному словосполученні?
15. Словосполучення виконує номінативну функцію, а речення – ..?
16. Які члени речення ви знаєте?
17. Як називається здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами?
18. Які зв'язки вважаються закритими?
19. Як називається зв'язок між словами, при якому потрібне дистантне розташування найтісніше пов'язаних слів?
20. Як називається зв'язок слів у сурядному словосполученні?
21. Як називається категорія, що прив'язує повідомлення до певного часового моменту?
22. Як називається категорія, що виражає відношення мовця до повідомлення?
23. Як називається поділ речення на члени речення?
24. Що вивчає лінгвістика тексту?

Лекція 6. Літературознавство як наука. Література як вид художньої творчості.

1. Літературознавство та його значення
2. Об'єкт і предмет літературознавства
3. Основні напрями літературознавства
4. Особливості літератури як виду мистецтва

1. Літературознавство та його значення

Визначення літературознавства. Літературознавство — це наука, що займається вивченням літератури в усіх її аспектах: історичному, теоретичному, естетичному, культурному. Вона аналізує літературні твори, їхні форми, жанри, стиль, а також досліджує взаємозв'язки літератури з іншими мистецтвами та суспільством.

2. Основні завдання літературознавства

Аналіз художнього тексту: Виявлення змісту, структури, стилю, образів, ідейного навантаження.

Вивчення літературного процесу: Аналіз розвитку літератури у різні епохи та впливу історичних, культурних, соціальних факторів.

Класифікація літератури: Виділення жанрів, напрямів, шкіл, течій, стилів.

Збереження літературної спадщини: Дослідження та популяризація творчості класиків та маловідомих авторів.

Виховна функція: Розвиток смаку, естетичного почуття, критичного мислення у читача.

3. Основні розділи літературознавства

Теорія літератури: Вивчає загальні закономірності літературної творчості (сюжет, композиція, жанр, стиль).

Історія літератури: Досліджує розвиток літератури у хронологічній перспективі, творчість письменників, літературні напрями.

Літературна критика: Аналізує сучасні літературні твори, формує читацьке сприйняття.

Компаративістика: Порівнює літератури різних народів і культур, вивчає їхні взаємовпливи.

4. Значення літературознавства

1. Культурне значення:

Літературознавство допомагає розуміти культуру, ідеологію, ментальність різних народів та епох.

Література як відображення суспільних процесів розкриває взаємозв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім.

2. Освітнє значення:

Формування критичного мислення, уміння аналізувати тексти, розуміти приховані ідеї та цінності.

Популяризація світової літературної спадщини серед молодого покоління.

3. Естетичне значення:

Сприяє розвитку почуття прекрасного через аналіз художньої форми, стилю, образів.

Допомагає насолоджуватися мистецтвом слова.

4. Морально-етичне значення:

Літературознавство розкриває етичні дилеми, порушені у творах, формує моральні цінності, розвиває емпатію.

5. Практичне значення:

Застосовується в освіті, видавничій справі, медіа, мистецтві, перекладацтві.

Сприяє створенню сучасних творів, сценаріїв, публіцистики, культурних проєктів.

Літературознавство є важливою гуманітарною наукою, що дозволяє глибше зрозуміти природу літератури, її роль у суспільстві та вплив на людину. Воно не лише допомагає аналізувати вже створені твори, але й сприяє формуванню нового покоління письменників, читачів та дослідників, зберігаючи культурну спадщину людства.

2. Об'єкт і предмет літературознавства

Об'єктом літературознавства є **література** як специфічний вид художньої творчості, який реалізується через мову. Це передбачає:

Художні твори: аналіз текстів різних жанрів, епох, стилів, зокрема прозових, поетичних, драматичних.

Літературний процес: динаміка розвитку літератури в часі та просторі, взаємодія між літературними напрямками, стилями, течіями.

Літературна спадщина: класична література, фольклор, а також твори, які вплинули на розвиток культури та суспільства.

Читач і суспільство: взаємовідносини між текстом, його сприйняттям та впливом на читача і культурне середовище.

2. Предмет літературознавства є зміст, форма та функції літератури, її структурні елементи та контекст існування. Це охоплює:

1. **Зміст літературного твору:** Теми, ідеї, проблеми, які порушує автор.

Символіка, метафоричність, підтекст.

2. **Форма літературного твору:** Структура: композиція, сюжет, характери персонажів.

Мова твору: стилістика, ритміка, поетика.

Жанрові особливості: епос, лірика, драма.

3. **Функції літератури:** Естетична, пізнавальна, виховна, розважальна.

4. **Історичний і культурний контекст:** Як твір відображає історичну епоху та її цінності.

Взаємодія літератури з іншими видами мистецтва (музикою, живописом, театром).

5. **Автор і читач:** Намір автора, його біографія та вплив на творчість. Сприйняття твору читачем у різні історичні періоди.

3. Розмежування об'єкта та предмета

- **Об'єкт** визначає загальну сферу вивчення, тобто літературу у всіх її проявах.

- **Предмет** є конкретнішим, адже зосереджується на внутрішніх та зовнішніх характеристиках літературного твору, його аналізі та інтерпретації.

4. Розширення об'єкта і предмета у сучасному літературознавстві

- Залучення нових форм літератури: комікси, фанфіки, сценарії до кінофільмів.

- Вивчення впливу масової культури та цифрових технологій на літературний процес.

- Аналіз міждисциплінарних зв'язків літератури з філософією, соціологією, культурологією.

Об'єкт і предмет літературознавства охоплюють широке коло явищ, що дозволяє вивчати літературу як форму мистецтва, спосіб пізнання світу та вираження ідей. Їхнє визначення є основою для розуміння ролі літератури в суспільстві, її впливу на культуру та розвиток особистості.

3. Основні напрями літературознавства

Літературознавство, як багатогранна наука, охоплює різноманітні напрями, які дозволяють досліджувати літературу з різних точок зору. Основними серед них є:

1. Теорія літератури. Цей напрямок вивчає загальні закономірності та принципи, що визначають сутність літератури як виду мистецтва.

Об'єкт: форми, жанри, стилі, композиція, художні засоби, мова літературного твору.

Завдання:

- Розкриття особливостей художньої структури тексту.
- Дослідження літературних напрямів, жанрів та стилів.
- Вивчення понять, таких як сюжет, конфлікт, художній образ, метафора, символ.

Значення: надає базові інструменти для аналізу літератури, що використовуються в інших напрямках.

2. Історія літератури. Досліджує розвиток літератури у хронологічній послідовності, її зміни під впливом суспільно-історичних подій.

Об'єкт: літературний процес, творчість окремих авторів, літературні напрями, епохи.

Завдання: Аналіз еволюції літератури від фольклору до сучасних форм. Вивчення зв'язків між літературними творами різних часів і культур. Відтворення літературного контексту конкретних історичних періодів.

Значення: допомагає зрозуміти літературу як динамічне явище, що розвивається разом із суспільством.

3. Літературна критика. Займається аналізом, оцінкою і тлумаченням літературних творів, переважно сучасних.

Об'єкт: окремі твори, творчість письменників, літературні явища.

Завдання: Аналіз текстів із точки зору їхньої художньої цінності. Висвітлення сильних і слабких сторін твору. Формування громадської думки про літературні твори.

Значення: забезпечує зворотний зв'язок між письменником і читачем, сприяє популяризації літератури.

4. Компаративістика (порівняльне літературознавство). Вивчає літератури різних народів у взаємозв'язках, порівнянні та впливах.

Об'єкт: літератури різних країн, культур, мов.

Завдання: Дослідження спільних тем, мотивів, образів у творах різних культур. Аналіз впливів однієї літератури на іншу. Вивчення глобальних літературних тенденцій.

Значення: сприяє розумінню взаємозв'язків культур через літературу, створює цілісну картину світового літературного процесу.

5. Психолінгвістичний та когнітивний аналіз літератури. Вивчає, як психіка та свідомість людини впливають на літературну творчість і сприйняття тексту.

Об'єкт: внутрішній світ автора і читача, відображений у творі.

Завдання: Аналіз психологічних мотивів творчості. Дослідження впливу тексту на емоції та думки читача. Вивчення когнітивних процесів, пов'язаних із створенням та інтерпретацією тексту.

Значення: дозволяє глибше зрозуміти природу художньої творчості та її вплив на людину.

6. Семіотичний аналіз літератури

Розглядає літературу як систему знаків, які мають певні смисли та значення.

Об'єкт: символіка тексту, приховані смисли, інтертекстуальність.

Завдання: Виявлення знакових систем у текстах. Дослідження літературних творів як частини культурної семіосфери.

Значення: відкриває нові підходи до інтерпретації літератури через аналіз мови знаків і символів.

7. Соціолітературознавство

Досліджує зв'язок літератури з соціальними процесами та явищами.

Об'єкт: вплив суспільних умов на літературу та її роль у формуванні суспільної свідомості.

Завдання: Аналіз соціальних проблем, порушених у літературі. Дослідження ролі літератури у формуванні ідеологій.

Значення: допомагає зрозуміти, як література відображає та впливає на соціальні реалії.

8. Культурологічний аналіз літератури

Вивчає літературу як складову культури, враховуючи її зв'язки з іншими мистецтвами.

Об'єкт: взаємодія літератури з іншими формами мистецтва (музикою, живописом, театром, кіно).

Завдання: Вивчення літератури в контексті загальної культури епохи. Аналіз синтезу мистецтв у літературних творах.

Значення: забезпечує глибше розуміння літератури як частини культурного простору.

Основні напрями літературознавства забезпечують багатовимірне вивчення літератури: її внутрішніх особливостей, історичного розвитку, взаємозв'язків із суспільством і культурою. Кожен

напрямок має свою специфіку, але разом вони формують цілісну картину літературного процесу як важливого елементу духовного життя людства.

4. Особливості літератури як виду мистецтва

Література є однією з найдавніших форм художньої творчості, і, як мистецтво, має унікальні характеристики, які відрізняють її від інших видів мистецтва (живопис, музика, театр тощо). Ось основні особливості літератури як виду мистецтва:

1. Мова як основний матеріал літератури. Літературне мистецтво створюється через слово, тобто мова є основним засобом вираження творчості. Література використовує мову не лише для комунікації, а й для створення образів, метафор, асоціацій, що передають емоції та ідеї.

Особливість: Літературний текст є багатозначним, відкритим до різних інтерпретацій, бо мова може містити багато шарів значень (поверхневі, приховані, символічні).

2. Художня уяву та фантазія. Література оперує не лише реальністю, але й уявними світами, створюючи нові всесвіти, персонажів і події. Авторі можуть вигадувати абсолютно нові світи або використовувати елементи фантастики, міфології, наукової фантастики тощо.

Особливість: Література дозволяє змінювати реальність, створюючи альтернативні світи або висвітлюючи нові перспективи звичних явищ.

3. Ідея та зміст як основні складові. Література, як і будь-яке мистецтво, має не лише естетичну, але й змістовну функцію. Вона передає певні ідеї, світоглядні погляди, соціальні та моральні цінності. Літературні твори часто обговорюють важливі теми, як-от людські стосунки, природа буття, політика, історія, культура, моральні дилеми.

Особливість: Літературні твори є носіями ідей та цінностей, вони можуть формувати та змінювати суспільну свідомість.

4. Суб'єктивність і художній стиль. Літературні твори завжди мають автора, і кожен письменник володіє унікальним стилем, який відображає його індивідуальні особливості, світогляд, емоції і сприйняття реальності. Літературний стиль включає в себе вибір лексики, синтаксису, ритму, теми, методи розповіді та інші художні засоби.

Особливість: Стиль кожного автора неповторний, що дає змогу читачам відчувати індивідуальність автора через його тексти.

5. Часова та просторова організація. Літературний твір може відбуватися у будь-який час і в будь-якому місці. Автор може використовувати як реальний, так і вигаданий час та простір для розвитку подій, що створює величезну гнучкість і свободу у побудові наративу.

Особливість: Література дозволяє маніпулювати часом і простором, зміщувати часові лінії, будувати складні сюжетні структури, що розгортаються в різних просторових вимірах.

6. Універсальність і багатогранність. Література здатна передавати досвід, переживання та ідеї різних народів, культур та епох. Вона об'єднує в собі всі форми людського самовираження, що дозволяє порушувати універсальні питання буття, моралі, соціальних відносин.

Особливість: Літературні твори можуть мати універсальне значення, звертатися до загальнолюдських тем і цінностей, будучи актуальними в різних культурних і історичних контекстах.

7. Інтертекстуальність і вплив інших видів мистецтва. Література часто взаємодіє з іншими формами мистецтва, такими як живопис, музика, театр, кіно. Вона може використовувати образи, теми, мотиви з інших мистецьких сфер, а також стати основою для адаптацій у вигляді сценаріїв, п'єс чи фільмів.

Особливість: Література може взаємодіяти з іншими видами мистецтва, створюючи багатопланові культурні продукти, що перевищують суто текстові межі.

8. Комунікативна функція. Література завжди є комунікацією між автором і читачем. Автор через свій твір намагається донести до читача певні ідеї, емоції, а читач, у свою чергу, інтерпретує ці ідеї через свою призму сприйняття.

Особливість: Література створює двосторонній зв'язок між автором та аудиторією, сприяючи передачі культурного досвіду, емоційних станів і роздумів.

Література, як вид мистецтва, має низку унікальних характеристик, що відрізняють її від інших форм творчості. Вона дозволяє відображати та інтерпретувати реальність через слово, використовує мову як засіб створення художніх образів і символів, займається вивченням універсальних тем, пропонує глибокий зв'язок з часом, простором, емоціями та ідеями. Це мистецтво є потужним інструментом для пізнання світу, вираження людських переживань і взаємодії з іншими культурами та історіями.

Запитання для самоперевірки знань з лекційним матеріалом

1. Літературознавство як наука
 - 1.1. Що таке літературознавство та які основні завдання воно ставить перед собою?
 - 1.2. Як літературознавство взаємодіє з іншими гуманітарними науками?
 - 1.3. Назвіть основні напрями літературознавства та коротко опишіть їхні характеристики.
 - 1.4. Які методи дослідження використовуються в літературознавстві?
2. Література як вид художньої творчості
 - 2.1. Яка роль мови в літературі як вигляді мистецтва?
 - 2.2. Як література відрізняється від інших видів мистецтва (живопис, музика, театр)?
 - 2.3. У чому полягає значення художньої уяви та фантазії в літературі?
 - 2.4. Що таке ідея та зміст літературного твору і як вони пов'язані з емоційною та естетичною функцією твору?
 - 2.5. Які основні особливості літературного стилю автора?
 - 2.6. Як література взаємодіє з іншими видами мистецтва та культурними контекстами?
 - 2.7. Які функції виконують літературні твори у суспільстві та культурі?

Лекція 7. Форми літературно-художнього твору. Композиція та змістова організація літературно-художнього твору

1. Основні форми літературно-художнього твору
2. Композиція літературного твору
3. Змістова організація літературного твору

1. Основні форми літературно-художнього твору

Літературно-художній твір може бути представлений різними формами, кожна з яких має свої характерні особливості та особливості вираження змісту. Основні форми літератури — це епос, лірика та драма.

1. Епос — це форма літератури, яка описує події, явища, чи історії в прозі чи вірші. Основною рисою епосу є розповідність про зовнішні події, які розгортаються в певному часі і просторі. Епос зосереджений на сюжеті, розвитку дійових осіб та взаємодії між ними.

Приклади: романи, повісті, оповідання, казки, епопеї.

Особливості: Часова лінія (від початку до кінця) та просторова організація.

Більше уваги приділяється опису подій, вчинків персонажів, ніж їхнім внутрішнім переживанням.

Зазвичай має багатошаровий сюжет, кілька ліній розвитку.

2. Лірика — це форма літератури, яка зосереджується на внутрішніх переживаннях, емоціях та почуттях особистості. Вона часто має суб'єктивний характер, оскільки виражає внутрішній світ автора або ліричного героя. Лірика може бути написана віршами або прозою.

Приклади: поезія, елегії, оди, сонети, ліро-епічні твори.

Особливості: Зосередження на емоційному стані персонажа або автора.

Висока образність, метафори, символи.

Відсутність розгорнутого сюжету, акцент на емоційному впливі на читача.

3. Драма — це форма літератури, яка призначена для сценічного виконання, тобто для театру. Драматичні твори описують конфлікти між персонажами, які виражаються через діалоги, монологи та дії. Вони часто мають чітко визначену структуру: вступ, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Приклади: п'єси, трагедії, комедії, драми.

Особливості: Конфлікт, часто внутрішній або міжособистісний.

Головні герої і їхня взаємодія через діалоги та монологи.

Тривалість дії обмежена, кожен акт має свою внутрішню логіку та розвиток.

Кожна з цих форм має свої особливості, але всі вони служать для вираження людського досвіду через літературні засоби. Вибір форми залежить від цілей автора та способу вираження ідей, що дозволяє створити різноманітні шедеври літератури.

2. Композиція літературного твору

Композиція — це організація структури літературного твору, тобто розташування та взаємозв'язок його частин. Вона визначає, як розгортаються події, як взаємодіють персонажі та як формується сюжет. Композиція впливає на сприйняття твору та його емоційний ефект. Ось основні елементи композиції:

1. Вступ (експозиція)— це перша частина твору, яка знайомить читача з основними персонажами, місцем події, часом і ситуацією. В експозиції зазвичай подається основний конфлікт або передумови, які ведуть до розвитку подій.

Особливості: Введення в світ твору. Знайомство з героями та їхнім оточенням. Визначення настрою та тональності твору.

2. Зав'язка — це момент, коли основний конфлікт або проблема, навколо якої обертається весь сюжет, стає очевидним. Це може бути зовнішній або внутрішній конфлікт, який стимулює події твору.

Особливості: Початок розвитку основної дії. Поява головної проблеми чи перешкоди. Ініціація подій, що призводять до кульмінації.

3. Розвиток дії — це частина твору, в якій події набирають обертів. Герої стикаються з різними труднощами, конфліктами та виборами, що сприяють розвитку основної теми та подій.

Особливості: Поступове загострення конфлікту. Розвиток персонажів, їхніх відносин та внутрішніх переживань.

Підвищення напруги.

4. Кульмінація— це найвищий момент напруги в творі, коли основний конфлікт досягає своєї пікової точки. Це момент, коли напруга досягає максимуму і читач розуміє, як розв'яжеться ситуація.

Особливості: Найбільша емоційна напруга. Рішення, яке визначає подальший розвиток подій. Поворотний момент для персонажів і сюжету.

5. Розв'язка — це завершення основного конфлікту та фінальна частина твору, де всі сюжетні лінії приходять до логічного завершення. Тут вирішується основна проблема, і герої отримують свої результати від вчинків та виборів.

Особливості: Вирішення конфлікту. Заклучні сцени, що показують долю персонажів. Створення відчуття завершеності.

6. Епілог — це заключна частина твору, яка дає читачеві змогу дізнатися, як склалася доля героїв після основної дії. Він може служити для підсумування уроків, моральних висновків або дати відповіді на питання, що залишилися після розв'язки.

Особливості: Підсумки та віддзеркалення майбутнього персонажів. Іноді може містити моралізаторські чи філософські роздуми.

Композиція літературного твору — це те, як автор організовує та структурує сюжет, щоб забезпечити логічний розвиток подій, ефективну взаємодію персонажів та емоційну напругу. Правильно побудована композиція дозволяє утримати увагу читача, створити максимальний вплив і донести основну ідею твору.

3. Змістова організація літературного твору

Змістова організація літературного твору — це спосіб, яким розвиваються і взаємодіють основні елементи тексту, такі як сюжет, персонажі, теми, ідеї та символи. Вона визначає, як автор передає смисл, ідеї та емоції через структуру твору, впливаючи на сприйняття читачем. Змістова організація включає кілька ключових аспектів, які взаємодіють один з одним.

1. Тема і проблема

Тема — це основне питання або коло питань, які розглядаються у творі. Це може бути конкретна ситуація, моральна дилема, соціальна чи філософська проблема. Наприклад, любов, війна, дружба, зрада, смерть, свобода тощо.

Проблема — це конкретна ситуація, у якій розв'язання теми набуває форми конфлікту. Проблема може бути внутрішньою (переживання героя) чи зовнішньою (взаємодія з іншими персонажами або обставинами).

Приклад: У романі «Анна Кареніна» основною темою є любов, а проблемою — конфлікт між особистим щастям і соціальними вимогами.

2. Ідея. Ідея твору — це основна думка або послання, яке автор прагне донести до читача. Це філософський, моральний чи соціальний висновок, який формується через розвиток подій, конфлікти та рішення персонажів. Ідея є підсумком взаємодії всіх елементів твору: сюжету, персонажів, символіки тощо.

Приклад: Ідея роману «1984» Джорджа Орвелла полягає в критиці тоталітарного режиму та обмеження свободи особистості.

3. Персонажі — це носії ідеї та теми. Через їхні дії, роздуми та взаємодії розгортаються події твору, і саме через їх призму передається зміст твору. Роль персонажів у змістовій організації може бути різною: головні герої, антагоністи, другорядні персонажі, які можуть мати символічне чи функціональне значення.

Приклад: У трагедії «Гамлет» персонажі є виразниками різних філософських концепцій, а сам Гамлет представляє пошук істини і сумнів щодо дій.

4. Конфлікт — це основна рушійна сила літературного твору. Він може бути зовнішнім (між персонажами або персонажем і соціальними чи природними умовами) або внутрішнім (між бажаннями і переконаннями героя). Конфлікт визначає розвиток сюжету і є важливим аспектом змістової організації твору.

Приклад: У романі «Війна і мир» Льва Толстого, основний конфлікт — це війна і мир, що відображають зовнішні соціальні та внутрішні моральні суперечності героїв.

5. Символи та образи використовуються для глибшого розкриття тем і ідей твору. Вони додають додатковий зміст до поверхневих подій і взаємодій, створюючи багатоваріантну структуру, що дозволяє багатогранно інтерпретувати текст. Символи можуть бути як конкретними (об'єкти, предмети), так і абстрактними (моральні, соціальні чи психологічні феномени).

Приклад: У творі «Майстер і Маргарита» Михайла Булгакова образи диявола і ангела є символами морального вибору та боротьби між добром і злом.

6. Мотиви та стилістичні прийоми

Мотиви — це повторювані теми, ситуації чи образи, які підсилюють основні ідеї твору. Вони можуть мати різне значення, і їхня роль у змістовій організації — наголошувати на важливих моментах, створювати атмосферу чи підкреслювати певні аспекти персонажів або подій. Стилiстичні прийоми (метафори, алегорії, епітети, порівняння) додають глибину і багатозначність змісту.

Приклад: У романі «Фауст» Гете постійно зустрічаються мотиви духовного пошуку та моральних випробувань, що підсилюють основну ідею твору про боротьбу між добром і злом.

Змістова організація літературного твору — це процес взаємодії всіх елементів, які формують зміст і глибину твору. Тема, ідея, персонажі, конфлікти, символи та мотиви об'єднуються для створення цілісного художнього світу, що дозволяє передати авторське послання та викликати емоційний відгук у читача.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

- Які основні форми літературно-художнього твору ви знаєте? Опишіть їх.
- Що таке композиція в літературному творі? Які елементи її складають?
- Які види композиційних структур існують у літературі? Наведіть приклади.
- Що таке сюжет і як він взаємодіє з композицією твору?
- Як впливає час і місце на композицію та зміст твору? Наведіть приклади творів, де це особливо важливо.
- Що таке експозиція, зав'язка, кульмінація та розв'язка? Поясніть, як вони взаємодіють у побудові твору.
- Як виявляється зв'язок між внутрішнім і зовнішнім конфліктами в композиції літературного твору?
- Що таке мотив і як він допомагає в структурі твору? Наведіть приклади.
- Як стиль і жанр твору впливають на його композицію та змістову організацію?
- Які технічні прийоми використовуються для створення композиційної цілісності в літературному творі?

Лекція 8. Роди і жанри літератури. Літературний процес. Напрями і течії літератури

1. Жанри епосу: роман, повість, оповідання, новела.

Жанри лірики: поезія, пісня, вірш, елегія, сонет.

Жанри драми: трагедія, комедія, драма, водевіль.

2. Поняття літературного процесу: розвиток літератури як системи.

3. Основні напрями: реалізм, романтизм, класицизм, символізм, імпресіонізм.

Взаємозв'язок між напрямками та суспільними змінами (історичний контекст).

1. Жанри епосу: роман, повість, оповідання, новела.

Роман. Це великий прозовий твір, що розкриває комплексні соціальні, психологічні та моральні проблеми через детальне зображення життя героїв. Роман часто має складну сюжетну структуру, великий обсяг і глибоку характеристику персонажів. Приклад: "Війна і мир" Льва Толстого.

Повість. Це середній за обсягом прозовий твір, що зазвичай зображує конкретну подію або одну важливу ситуацію, через яку розкриваються характери героїв. Повість має менш складну структуру порівняно з романом, але більш розгорнута, ніж оповідання. Приклад: "Тіні забутих предків" Михайла Коцюбинського.

Оповідання. Це короткий прозовий твір, який зазвичай описує один епізод із життя героя, зосереджуючись на його внутрішньому світі чи зовнішніх подіях. Оповідання часто має просту сюжетну лінію та обмежений обсяг. Приклад: "Старий і море" Ернеста Хемінгуея.

Новела. Це дуже короткий прозовий твір, який зазвичай має несподівану розв'язку або сильний емоційний ефект. Новела часто зосереджена на конкретному моменті або ситуації, де кожен елемент має значення для розвитку ідеї. Приклад: "Щасливий принц" Оскара Уайльда.

Ці жанри епосу мають різну структуру та глибину зображення подій, але всі вони спрямовані на відображення реальності через прозу.

Жанри лірики: поезія, пісня, вірш, елегія, сонет.

Поезія. Це загальний термін для літературних творів, написаних віршами. Поезія може охоплювати різні форми та жанри лірики, виражаючи емоції, почуття, роздуми автора. Вона може бути як короткою, так і об'ємною, і зазвичай має особливу ритмічну структуру. Приклад: поезії Тараса Шевченка.

Пісня. Це ліричний твір, що має музичний характер і часто складається з римованих рядків. Пісня виражає почуття, зазвичай у формі звернення до іншої особи або до самого себе. Вона може бути народною або авторською, часто супроводжується мелодією. Приклад: народні українські пісні.

Вірш. Це короткий ліричний твір, який має ритмічну структуру, зокрема, вживання рими і метра. Вірші можуть бути різної тематики: від особистих переживань до філософських роздумів. Вірш є основою для створення більш складних ліричних творів. Приклад: "Заповіт" Тараса Шевченка.

Елегія. Це ліричний жанр, який виражає сум, тугу або ностальгію. Елегії часто мають меланхолійний тон і зосереджуються на роздумах про смерть, любов, втрачені можливості або невідворотні зміни. Це споглядальний жанр, що передає глибокі почуття. Приклад: "Елегія" Олександра Пушкіна.

Сонет. Це форма ліричного вірша, що складається з 14 рядків, зазвичай написаних ямбом, із визначеною римованою схемою (наприклад, абабабаб cdcdcd). Сонет має сувору структуру і часто використовується для вираження глибоких філософських або емоційних роздумів. Приклад: сонети Вільяма Шекспіра.

Ці жанри лірики відображають внутрішній світ автора і його емоційний стан, використовуючи різні поетичні форми та стилістичні прийоми.

Жанри драми: трагедія, комедія, драма, водевіль.

Трагедія. Це драматичний жанр, який зображує серйозні, часто фатальні події, що ведуть до нещасливого кінця для головних героїв. Трагедія акцентує увагу на глибоких моральних, емоційних і філософських питаннях, зазвичай пов'язаних з долею персонажів, їхніми помилками та внутрішніми конфліктами. Приклад: "Гамлет" Вільяма Шекспіра.

Комедія. Це жанр драми, що зображує кумедні, веселощі і життєві ситуації, часто з легким тоном і гумором. Комедії мають на меті викликати сміх, показуючи людські слабкості, недоліки, соціальні проблеми або невідповідності, але зазвичай вони закінчуються щасливо. Приклад: "Всі будуть сміятися" Ніколи Гоголя.

Драма. Це більш загальний жанр, що включає всі види театральних творів, які зображують серйозні життєві ситуації. Драма не має настільки чітко визначеного щасливого або трагічного кінця, як комедія чи трагедія. Вона часто поєднує елементи серйозного конфлікту і моральних дилем. Приклад: "Вишневий сад" Антона Чехова.

Водевіль. Це легка, часто музична форма комедії, що поєднує діалоги, пісні та танці. Водевіль характеризується швидким розвитком подій, яскравими персонажами і легкою атмосферою. Вони часто зображують побутові ситуації з великим елементом гумору та сатири. Приклад: "Циганка Аза" Олександра Грібояєдова.

Ці жанри драми мають різну тональність і структуру, але всі вони відображають людські емоції, конфлікти і ситуації через діалоги та дію на сцені.

2.Поняття літературного процесу: розвиток літератури як системи.

Літературний процес — це постійний і динамічний процес розвитку літератури, в якому взаємодіють різні елементи: письменники, читачі, критики, видавці, а також культурно-соціальні умови, що впливають на творення і сприйняття літературних творів.

Розвиток літератури як системи:

Літературні школи та течії: Літературний процес часто характеризується появою різних літературних напрямів, шкіл та течій, що з'являються у відповідь на певні соціальні, культурні або

історичні зміни. Наприклад, реалізм, романтизм, модернізм — це течії, які визначали літературний процес в різні епохи.

Взаємозв'язок творчості та часу: Літературний процес тісно пов'язаний з соціальними, політичними, економічними та культурними змінами в суспільстві. Автори реагують на сучасні події, відображаючи в своїх творах проблеми і питання, що хвилюють суспільство. Наприклад, війни, революції, соціальні рухи — все це знаходить своє відображення в літературі.

Взаємодія письменників і читачів: Літературний процес також визначається взаємодією між авторами та їхніми читачами. Реакція громадськості на літературні твори може сприяти зміні літературних смаків і тенденцій. Наприклад, популярність певного жанру чи автора може стати основою для розвитку нових літературних напрямів.

Еволюція літературних форм: Літературні форми і жанри змінюються з часом. Наприклад, від класичних форм драми, епосу і лірики до появи нових жанрів, таких як науково-фантастичні романи або постмодерністські твори. Літературний процес включає в себе постійний експеримент і розширення меж творчості.

Інституційний розвиток: Літературний процес не тільки включає розвиток творчих ідей, але й організаційні зміни — створення літературних журналів, видавництв, академій, критики, які допомагають поширювати і популяризувати нові літературні течії.

Загалом, літературний процес можна розглядати як складну систему, в якій постійно взаємодіють і змінюються творчі та соціокультурні фактори, що впливають на розвиток літератури в цілому.

3.Основні напрями: реалізм, романтизм, класицизм, символізм, імпресіонізм.

Реалізм.Основні характеристики: Реалізм зображує життя таким, яким воно є, без ідеалізації або перебільшення. Він акцентує увагу на реальних соціальних, економічних і психологічних аспектах життя, часто критикуючи недоліки суспільства. Головними героями реалізму є звичайні люди, які зіткнулися з реальними проблемами.Приклад: "Анна Кареніна" Льва Толстого, "Мертві душі" Миколи Гоголя.

Романтизм.Основні характеристики: Романтизм акцентує увагу на емоціях, індивідуальності та боротьбі особистості проти соціальних або природних обставин. Він виступає проти раціоналізму і класичних норм, прагнучи виразити ідеали свободи, мрійливості, пристрасності і бунтарства. Герої романтизму часто є самотниками або борцями за великі ідеї.Приклад: "Герой нашого часу" Михайла Лермонтова, "Фауст" Йоганна Гете.

Класицизм.Основні характеристики: Класицизм відзначається прагненням до гармонії, порядку і логіки. У цьому напрямі важливими є чіткість форм, дотримання правил композиції та ідеалізація античних традицій. Література класицизму часто пропагує моральні цінності, показує героїчні вчинки і взаємини між людьми та державою.Приклад: "Енеїда" Івана Котляревського, трагедії Жана Расіна.

Символізм.Основні характеристики: Символізм зосереджується на використанні символів і метафор для вираження складних ідей і емоцій. Це мистецький рух, що ставить на перше місце інтуїцію, підсвідомість і духовні пошуки. Символісти намагалися передати абстрактні поняття через конкретні образи, створюючи багатозначні, часто загадкові твори.Приклад: "Вірші" Шарля Бодлера, поезія Артюра Рембо.

Імпресіонізм.Основні характеристики: Імпресіонізм фокусується на миттєвих враженнях, які виникають у людини в процесі сприйняття світу. Література цього напрямку часто використовує експресивний стиль, фрагментовану структуру і зображує суб'єктивний досвід героя. Важливою є передача емоцій через опис зовнішнього світу, в якому підкреслюються світлові ефекти і зміни настрою.Приклад: Твори Стефана Малларме, Марселя Пруста.

Ці напрями представляють різні підходи до зображення реальності, емоцій та ідеалів у літературі, кожен із них відповідає певному історичному контексту та культурним запитам свого часу.

Взаємозв'язок між напрямками та суспільними змінами (історичний контекст).

Взаємозв'язок між літературними напрямками та суспільними змінами відображає те, як література реагує на соціальні, економічні, політичні та культурні процеси свого часу. Кожен літературний напрям виникає як реакція на певні історичні події або культурні зрушення, що формують літературні тенденції і впливають на стиль і зміст творів.

Реалізм і соціальні зміни. Реалізм розвивається у XIX столітті на фоні соціальних і економічних трансформацій, таких як індустріалізація, урбанізація, зміни у соціальних класах. Це був час, коли зміщення традиційних феодальних структур до буржуазних відносин викликало занепокоєння соціальною нерівністю і проблемами, пов'язаними з бідністю та експлуатацією.

Літературний реалізм прагнув відобразити реальну картину світу, зокрема проблеми класової боротьби, пригнічення робітничих класів і селян. Автори реалізму звертали увагу на соціальні питання і моральні дилеми, спостерігаючи за повсякденним життям. Приклад: В Україні — "Ніч перед Різдом" Миколи Гоголя, у Франції — "Людина" Еміль Золя.

Романтизм і політичні та культурні революції. Романтизм зароджується на фоні політичних і культурних змін кінця XVIII — початку XIX століття. Французька революція (1789) та наступні революційні рухи надихнули письменників на вираження емоційного протесту проти гноблення і прагнення до свободи, індивідуалізму та ідеалів людської гідності.

Романтизм став реакцією на раціоналізм Просвітництва і строгі канони класицизму, акцентуючи на суб'єктивних емоціях, містицизмі, природі і національній ідентичності. Літературні герої романтизму часто виступали як борці з тиранією або суспільними обмеженнями. Приклад: В Україні — "Гайдамаки" Тараса Шевченка, у Франції — "Герой нашого часу" Михайла Лермонтова.

Класицизм і ідеї Просвітництва. Класицизм виникає в епоху Просвітництва, коли панувала ідея раціоналізму, порядку та гармонії. Літературний класицизм відображав прагнення до ідеальних моральних норм, логічної організації і правил, що були надихнуті античною культурою. В цей час у Європі розвиваються ідеї раціональності, наукового підходу до розуміння світу, свободи особистості. Класицисти вважали, що художня література має служити моральному вдосконаленню людини і суспільства, прославляючи доблесть, честь і вірність законам природи та суспільства. Приклад: В Україні — "Енеїда" Івана Котляревського, у Франції — твори Жана Расіна.

Символізм і реакція на індустріалізацію. Символізм виникає наприкінці XIX століття, коли індустріалізація, наукові відкриття та урбанізація змінюють соціальні структури. Символісти прагнули знайти нові шляхи вираження глибинних емоцій, інтуїції та духовних пошуків, які стали відповіддю на зростаючий матеріалізм та механістичний підхід до життя.

Вони заперечували раціоналізм, прагнучи виразити більш складні і багатозначні аспекти людського буття через символи та метафори. Символізм також був реакцією на швидкі зміни в культурі, на яких вплинула масова культура та комерціалізація мистецтва. Приклад: В Україні — поезія Василя Стуса, у Франції — Шарль Бодлер.

Імпресіонізм і суб'єктивність досвіду. Імпресіонізм виникає в кінці XIX століття на фоні індустріалізації, розвитку фотографії та інших нових технологій, які змінюють сприйняття світу. Літературні імпресіоністи намагаються передати не самі події, а враження, що вони залишають у свідомості героїв, часто зосереджуючи увагу на дрібних деталях і мимолітних емоціях. Імпресіонізм був реакцією на урбанізацію та механізацію життя, показуючи як важливою є внутрішня реальність людини, а не лише зовнішні обставини. Літературні твори ставали більш фрагментарними і символічними. Приклад: Поезія Стефана Малларме, "На березі моря" Марселя Пруста.

Отже, кожен літературний напрям є відображенням певних соціально-політичних, культурних і економічних процесів, які відбуваються в суспільстві. Література реагує на ці зміни, пропонуючи нові підходи до розуміння реальності і вираження людських емоцій та ідей.

Запитання для самоперевірки знань згідно з лекційним матеріалом

1. Які основні роди літератури існують? Наведіть приклади для кожного з них.
2. Чим відрізняються епос, лірика та драма?
3. Які жанри належать до епосу, лірики та драми? Дайте приклади.
4. У чому полягає особливість лірики як роду літератури?

2. Жанри літератури:

1. Які основні жанри епосу? Назвіть їх характеристики.
2. Як класифікуються ліричні жанри? Які з них виокремлюють найчастіше?
3. Які жанри драми є основними? В чому різниця між трагедією, комедією та водевілем?
4. Як характеризуються жанри лірики, зокрема поезія, пісня, вірш, елегія та сонет?

3. Літературний процес:

1. Як розвивається література як система? Як різні елементи літературного процесу взаємодіють між собою?
2. Які соціальні зміни можуть впливати на розвиток літературного процесу?
3. Як на літературний процес впливають інституції, такі як видавництва, літературні журнали та критика?
4. В чому полягає зв'язок між літературними творами та культурними змінами?

4. Напрями і течії літератури:

1. Які основні літературні напрями ви знаєте? Наведіть приклади авторів, які працювали в кожному з них.
2. Які риси характерні для реалізму? Як цей напрям взаємодіє з суспільними змінами XIX століття?
3. Які особливості романтизму ви можете назвати? Як романтизм пов'язаний з історичними подіями?
4. Як класицизм відображає ідеї Просвітництва? Які основні цінності пропагує цей напрям?
5. В чому полягає сутність символізму як напрямку в літературі? Як він реагує на індустріалізацію і зміни в суспільстві?
6. Які риси імпресіонізму визначають його як літературний напрям? Як він відображає індивідуальний досвід та суб'єктивне сприйняття світу?

Рекомендована література

Основна

1. Білоус П.В. Вступ до літературознавства. 2011. Київ. 335 с.
[http://eprints.zu.edu.ua/22600/1/Vstup_do_literaturoznavstva%20\(1\).pdf](http://eprints.zu.edu.ua/22600/1/Vstup_do_literaturoznavstva%20(1).pdf)
2. Кійко Ю.Є., Агапій А.П., Мельник Ю.Й. Вступ до мовознавства: практикум. Чернівці: Чернівецький ун-т, 2021. 176 с.
3. Конспект лекцій з дисципліни «Вступ до літературознавства» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 035 Філологія денної та заочної форми навчання/ Укладач ст.викладач кафедри перекладу Гольтер І.М. –Кам'янське: ДДТУ, 2017 - 67 стор.
https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/12/7-12-z_kl61.pdf
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Київ, 2014.
5. Орлова О.В., Орлов О.П. Основи літературознавства. Тексти лекцій: навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» галузь знань 01

Освіта/Педагогіка за спеціальністю 014 Середня освіта «Мова і література (англійська/німецька)». Полтава : ПНПУ, 2020 .134 с.

<http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8.%D0%BB%D1%96%D1%82.%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

Додаткова література та електронні інформаційні ресурси

6. Голубовська І.О., Лучканин С.М., Чемес В.Ф. та ін. Вступ до мовознавства: навчальний посібник. Київ, 2016.
7. Дрогомирецький П.П., Пена Л.І. Вступ до мовознавства: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2015.
8. Карунік К. Д.: Юрій Шевельов як дослідник української мови, дисертація, 2019р.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства / Д. І. Терехова [Електронний ресурс]. Навчальний посібник. Полтава: «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
10. Терехова Д.І. Вступ до мовознавства: навчальний посібник. Київ, Полтава, 2012.
11. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199544004.001.0001/oxfordhb-9780199544004-e-005>
12. Уповноважений із захисту державної мови (mova-ombudsman.gov.ua)

